

Ketabton.com
علامه اقبال د افغانانو له نظره

سفارت جمهوری اسلامی پاکستان، کابل

د پی ډی اف زیار: ضیا، الحق سیند

علامه اقبال د افغانانو له نظره

(د سیمینار د مقالو ټولګه)

سفارت جمهوری اسلامی پاکستان، کابل

ذالی :

دغه اثر د شرق ناڅخه شاعر علامه محمد

اقبال پاک روح ته ذالی کپري.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ

کتاب پېژندنه :

- د کتاب نوم : علامه اقبال د افغانانو له نظره
لیکوال : بېلابېل
زیار او اهتمام : اختر منیر (مطبوعاتي کونسل)
خپرندوی : د پاکستان اسلامي جمهوریت سفارت ، کابل
تیراژ : ۱۰۰۰ ټوکه
چاپځای : کابل - افغانستان
چاپکال : ۱۳۹۵ هـ ش (۲۰۱۶ م)

د چاپ ټول حقوق محفوظ دي

فهرست

لیکوال یا ویناوال

سرلیک

مخگنه

- الف پیشگفتار سید ابرار حسین سفیر پاکستان
- ب د پیل خبرې اختر منیر (مطبوعاتي کونسل)
- ۱ د پاکستان د اسلامي جمهوریت سفیر د سید ابرار حسین وینا
- ۸ د لیکوال او شاعر اکاډمیسین سلیمان لایق شفاهي وینا
- ۱۹ پیام الحاج سید منصور نادري و الحاج سید داود نادري
علامه اقبال او افغاني فکر /
- ۲۳ څېړندوی حبیب الله رفیع
ویژه گیهای انسان سالاری در کلام اقبال /
- ۲۸ سرمحقق محمد آصف گلزاد
اثرپذیری اقبال از مولانا بلخ /
- ۳۷ معاون سرمحقق محمد متین مونس
علامه اقبال ، افغان او افغانستان /
- ۵۸ څېړنوال عبدالشکور قیومی
سهم اقبال در تحول شعر فارسي دری /
- ۶۳ معاون سرمحقق فاضل شریفی

- نگاهی به اقبال شاعر شاعر مرز شکن فارسی گوی /
- ۷۸ پوهندوی عادلہ انوری
- له افغانستان او افغانانود اقبال د مینې لاملونه /
- ۸۴ خپرندوی رفیع الله نیازی
- شقایقی از گلستان زنده گی زنده گی و طرزینش علامه اقبال لاهوری
- ۹۱ محقق برهان الدین نظامی
- علامه اقبال ته (شعر)
- ۱۱۱ ډاکټر احسان الله درمل!
- د اقبال لاهوري په مزار (شعر)
- ۱۱۳ ارواښاد منان ملگری
- علامه اقبال ته ! (شعر)
- ۱۱۴ عبدالاحد منگل
- ۱۱۷ دانخوړونوالبوم

پیشگفتار :

علامه محمد اقبال لاهوری شاعر بلند آوازه و ملی پاکستان بود و یکی از سرمایه های مشترک بشریت به شمار میرود ، اما فراتر از این تمام مردم آزادیخواه جهان به ویژه مردمان کشورهای که ساکنین آنها به زبان فارسی صحبت می نمایند، ارادتمندی خاصی به علامه اقبال و آثار او دارند. از آن جمله علامه اقبال در کشور افغانستان از جایگاه خاصی برخوردار می باشد و مردم این کشور ارادتمندی خاص به آثار وی دارند، که پیام او را به آسانی درک می نمایند .

سال گذشته نویسنده گان و سخنوران افغانی بتاريخ ۹ نوامبر ۲۰۱۵ از روز اقبال تجلیل به عمل آورده و در سفارت جمهوری اسلامی پاکستان مقیم کابل با ما یکجا اشتراک نموده . مقاله های علمی خویش را در آن مراسم به خوانش گرفتند . قونسل مطبوعاتی و فرهنگی ما آقای اختر منیر اکنون تمام آن مقاله ها را جمع آوری نموده است . مطمئن هستم که این تلاش در گسترش روابط فرهنگی بین دو کشور دوست و برادر - پاکستان و افغانستان تأثیر مثبت و چشمگیری را خواهد داشت. همچنان برای دانشجویان، پژوهشگران و اقبال شناسان در سراسر جهان این یک سرمایه بزرگ معنوی به حساب می آید.

سید ابرار حسین

سفیر پاکستان در کابل

د پيل خبرې :

علامه محمد اقبال چې د پاکستان ملي شاعر او د شرقي ولسونو يو منلی او ستر شاعر دی، ټول عمر يې د شرقي ولسونو د آزادۍ په لار کې مبارزې او هلې ځلې کړي دي او ولسونو ته يې د آزادۍ او ترقي د رس ورکړی دی، نو پر دې اساس د شرق ولسونه او په خاص ډول د پاکستان خلک هر کال په حکومتي او غير حکومتي سطحه د اقبال ورځ نمانځي او هغه ته خاص درناوی لري، نو موږ هم لازمه وبلله چې دغه ورځ په کابل کې د پاکستان د اسلامي جمهوريت په سفارت کې ونمانځو او بل دا چې په سفارت کې زما دنده د فرهنگي چارو سمبالبت دی، نو د خپل وظيفوي مسؤليت له مخې مو تېر کال په کابل کې د پاکستان د سفارت په انگر کې د علامه اقبال د ورځې په مناسبت يوه علمي - څېړنيزه غونډه جوړه کړې وه، په دغه نمانځغونډه کې د افغانستان د پښتو او فارسي ژبو سترو لیکوالو او شاعرانو برخه اخیستې وه او د اقبال په اړه يې ويناوې، مقالې او شعرونه وړاندې کړل. موږ لازمه وبلله چې دغه ليکنې، شعرونه او ويناوې راټولې کړو او په کتابي بڼه يې چاپ کړو، ترڅو په راتلونکي کې د اقبال مينه وال او اقبال پېژندونکي ترې په خپلو څېړنو کې ګټه واخلي.

ددې ټولگې د چاپ او نمانځونډې په جوړولو کې د پاکستان د اسلامي جمهوریت بناغلي فرهنگپال سفیر سید ابرار حسین خاصه علاقه او مینه وه ، چې موزې يې ددې جوگه کړو ، چې دغه کتاب د اقبال د مینه والو لاسونو ته ورسوو ، چې زه ترې ځانگړې مننه کوم ، ددې ترڅنگ د هغو افغاني پوهانو ، لیکوالو او شاعرانو څخه هم مننه کوم ، چې زمونږ سره يې په دې غونډه کې گډون کړی و . موزې به تل هڅه وکړو چې هر کال د اقبال ورځ په ځانگړو او شاندارو مراسمو ومانځو او دویناوو او لیکنو ټولگه يې په کتابي بڼه ستاسو تر لاسونو دروړسوو .

په خورا درنښت

اختر منیر

فرهنگي او مطبوعاتي کونسل

علامه اقبال د افغانانو له نظره

په کابل کې د پاکستان د اسلامي جمهوریت سفیر
بناغلي سيد ابرار حسين د شفاهي وينا متن :

بسم الله الرحمن الرحيم

بنام آن که پیامش حق است و نامش حق شروع نامه حق و وسط و اختتامش حق

از مهمانان بسیار عالی قدر که در روز اقبال با ما اشتراک ورزیدند از
صمیم قلب به تمام ایشان خوش امید میگویم .
مهمانان گرامی میخواهیم که همیشه در کنار یکدیگر باصمیمیت
و صلح و رفاه ، شانه به شانه بایکدیگر باشیم . باز هم از تمام شما درین
محفل سپاسگذارم هستم .

تر هر شه و پراندي زه د علامه اقبال په باره کې جوړ شوي د دې
علمي مجلس ټولو گڼون کونکو ته هر کلی وایم ، دارو بنانه ده چې
اقبال زموږ یوه مشترکه سرمایه ده ، اقبال یوه داسې هستي ده چې
یوازې په یو ملک یا هېواد او یو قوم پورې نه منسوبیږي ، بلکې
اقبال ددې خطې ، سیمې او د ټول عالم انسانیت مشترکه سرمایه ده
او داسې هستی په نړۍ کې ډېرې کمې پیدا کېږي ، چې ددې خبرې
ثبوت د علامه اقبال په کلام کې هم ځای ځای تر سترگو کېږي .
اقبال د افغانستان سره ځانگړې او خصوصي علاقه او مینه لرله . د
اقبال چې د افغانانو سره څومره مینه وه او د افغانانو په باره کې یې
څومره لیکل کړي دي او څومره له هغوی متاثره و ، او په هغه باندې
د افغانانو څومره اثر و ، هغه تاسو ته دهغه په کلام کې ځای پر ځای

علامه اقبال د افغانانو له نظره

ښکاري . نه یوازې د اقبال فارسي کلام بلکې په اردو کلام کې هم په هر ځای کې اقبال د افغانانو ستاینه کړې ده او بیا کله چې په ۱۹۳۳ کال کې اقبال افغانستان ته راغلی، نو په هغه وخت کې یې یوه مستقلة مثنوي د مسافر په نوم لیکلې ده . په هغه مثنوي کې اقبال د خپل سفر بشپړ بیان کړی دی . همدا شان یې خپل شهکار اثر «پیام مشرق» امیر امان الله خان ته منسوب کړی دی . د «مثنوي مسافر» انتساب یې د شاه ظاهر شاه صیب په نوم باندې کړی دی ، بیا یې د «ملت افغانستان» په نوم باندې وصف کابل ، وصف غزني ، وصف قندهار او همدارنگه هغه په هره برخه کې افغانانو ته شعرونه او نظموونه لیکلي او دده په آثارو کې موجود دي ، چې کله افغانستان ته راغلو ، نو د ملت افغانستان په باره کې یې وویل :

ملت آواره ی کوه و دمن
در رگ او خون شیران موج زن
زیرک و روئین تن و روشن جبین
چشم او چون جره بازان تیزبین
از حیات او حیات خاور است
طفلک ده ساله اش لشکر گر است
همدغسې چې کابل ته راغلو (دروصف کابل میگوید) :
شهر کابل خطه ی جنت نظیر
آب حیوان از رگ تاکش بگیر
چشم صائب از سوادش سرمه چین
روشن و پاینده باد آن سرزمین

در ظلام شب سمن زارش نگر
بر بساط سبزه مي غلظد سحر
کله چې غزني ته ولاړ، نو د غزني په باره کې وويل :
آه غزني آن حريم علم و فن
مرغزار شير مردان کهن
دولت محمود را زيبا عروس
از حنا بندان او دانای طوس
د قندهار په باره کې وايي، در وصف قندهار ميگويد :
قندهار آن کشور مینو سواد
اهل دل را خاک او خاک مراد
رنگ ها ، بوها ، هواها ، آب ها
آب ها تابنده چون سیماب ها

او بيا چې کله په کابل کې د ظهيرالدين بابر باچا مزار ته ولاړ، بر
مزار شاه بابر گفت :

خوشا نصیب که خاک تو آرمد اینجا
که این زمین ز طلسم فرنگ آزاد است
هزار مرتبه کابل نکوتر از دلی است
که آن عجوزه عروس هزار داماد است

ددې سره سره اقبال د افغانستان د اکثر و مشهورو علمي، ادبي او
روحاني شخصياتو، لکه حضرت جلال الدين بلخي صيب، حضرت
سنایي، حضرت جمال الدين افغان، سيد علي هجویری، دهریو په

علامه اقبال د افغانستان له نظره

باره کې علامه اقبال پوره پوره قصیدې لیکلي دي، جلال الدین بلخي چې موب ورتنه په پاکستان کې جلال الدین رومي وايو، حکه چې هغه هلته دفن دی او مولدېې دلته بلخ دی، علامه اقبال هغه ته خاص عقیدت لرلو او هغه یې خپل پیر او مرشد گڼلو او په تکرار سره یې دهغه ذکر او یادونه په خپله شاعری کې کړې ده، مثلاً:

پیر رومی مرشد روشن ضمیر
کاروان عشق و مستی را امیر
منزلش برتر ز ماه و آفتاب
خیمه را از کبکشان سازد طناب
نور قرآن در میان سینه اش
جام جم شرمنده از آئینه اش

یا کله چې په غزني کې د سنایي غزنوي مزار ته ولاړ، نو هلته یې ولیکل چې:

خفته در خاکش حکیم غزنوی
از نوای او دل مردان قوی
من ز پیدا او ز پنهان در سرور
هر دو را سرمایه از ذوق حضور
در فضای مرقد او سوختم
تا متاع ناله ئی اندوختم

همدا شان د سید جمال الدین افغان صیب په باره کې هغه په جاوید نامه کې ذکر کوي. جاوید نامه داسې یو کتاب دی، چې په

علامه اقبال د افغانستان له نظره

هغه کې اقبال د اسمانونو سیل لپاره ځي او دهغه گایده او لارښود ، دهغه مرشد ، دهغه د قیادت کولو واله حضرت جلال الدین محمد بلخي دی ، له هغوی سره دغه سفر یو ځای کوي ، نو په جاوید نامه کې وایي چې زه کله په اسمانونو باندې گرځېدم ، نو سید جمال الدین افغان مې هلته ولید ، نو د سید په باره کې وایي چې :

سید السادات مولانا جمال

زنده از گفتار او سنگ و سفال

همداسې د افغانستان د ټولو شخصیاتو په باره کې اقبال خامخا څه لیکلي دي او بیا عمومي ډول د افغان په باره کې چې : افغان څه دی؟ د افغان قوم په باره کې ، د افغان ملت په باره کې او د افغانستان نه چې اقبال څومره متاثر و ، نو دهغه reflection او غبرگون د اقبال په شاعری کې هر ځای جلوه کړی .

افغانانو هم له اقبال سره ډېره مینه کړې ده ، هغه ته یې د عقیدت پېرزوینې وړاندې کړي دي او په اقبال باندې یې ډېر څه لیکلي دي . د اقبال په باره کې چې کومو افغاني شاعرانو نظمو نه لیکلي دي ، په هغو کې ملک الشعراء عبدالحق بیتاب صیب اقبال ته یو عالي نظم لیکلی و ، همدا شان چې کله اقبال افغانستان ته راغلی و ، نو قاري عبدالله صیب هغه ته ویلکم ایډرس او د ښه راغلاست پېرزوینې وړاندې کړې وې او هغه ته یې نظم لیکلی و ، استاد ابراهیم خلیل صیب ، ښاغلي مولانا قیام الدین خادم صیب او محترم خلیل الله خلیلي صیب او د خلیل الله خلیلي صیب خو تدفین هم پېښور کې شوی و ، اسلام اباد کې وفات

علامه اقبال د افغانانو له نظره

شوی و او تدفین یې پېښور کې شوی و او تاسو ته پته ده چې د افغانستان خومره محترم شاعر و . بیا حبیب الله رفیع صیب چې نن خوشبختانه زموږ سره په دې محفل کې حاضر دی ، هغوی هم په اقبال باندې کار کړی دی او اقبال ته یې نظمونه لیکلي دي .

په افغانستان کې په اقبال باندې ډېر کتابونه هم لیکل شوي دي ، چې په هغو کې د محترم عبدالله بختاني صیب نوم یادولی شو ، د استاد بختاني کتاب « پښتانه د اقبال په نظر کې » ۶۰ کاله مخکې چاپ شوی و . دلته یوه یادونه ضروري گڼم ، چې نن ورځ زموږ سره عبدالله بختاني صیب وعده کړې وه چې زموږ محفل ته به تشریف راوړي ، خو متاسفانه هغه نن ناروغه و او دهغه فرزند او ځوان دانشور عبدالرحیم بختاني دلته راغلی ، چې موږ ورته هر کلی وایو .

بل محترم لیکوال عبدالهادي داوي پرېشان هم د « آثار اقبال » په نوم کتاب لیکلی دی ، چې دا کتاب هم ډېر پخوا لیکل شوی و . همدا شان « خوشحال او اقبال » په نوم د عبدالله بختاني صیب بل کتاب هم شته او داسې نور ډېر کتابونه په پارسي او پښتو ژبه په اقبال لیکل شوي چې له دې څخه د افغانانو مینه د اقبال سره ښه څرگندېږي او افغانانو هم د اقبال دمینه حق ادا کړی او اقبال سره یې خپله مینه په اثبات رسولې ده .

او بل زه خوشحاله یم چې په ځوانو افغاني لیکوالو او شاعرانو کې هم ډېر داسې خلک شته ، چې هغوی لگيادي په دې صف کې ځانونه شاملوي ، هغوی په اقبال باندې تحقیقات او څېړنې کړي دي ، نظمونه یې پرې

علامه اقبال د افغانستانو له نظره

ليکلي دي او د اقبال سره يې دخپل عقيدت اظهار کړی دی. زه له خپله اړخه يو نظم وړاندې کوم ، خودغه نظم په اقبال باندې نه دی ليکل شوی ، بلکې دا اقبال د مرشد حضرت مولانا جلال الدين بلخي په باره کې دی ، ځکه چې په اقبال باندې به تاسو ويناوې کوئ ، نوزه به دهغه د مرشد په باره کې يو نظم پېش کړم او بيا به ستاسو نه اجازت واخلم :

بلخي والا گوهر عالی مقام
بلخ نامی را ز نامش احترام
شعر هایش افتخار شاعری
مثنوي عز و قار شاعری
گلشن دل را بهار زندگی
تشنگان را ابشار زندگی
بحر مارا گوهر نایاب او
درجهانم مهر عالم تاب او
او که بالاتر ز ماه و سال روز
مرشد اقبال با اقبال بود
زنده است از او پیام زندگی
اشکار از او مقام زندگی
فیض می یابند از آن خوش خصال
اهل دل اهل نظر اهل کمال
رحمت ایزد به روح پاک باد
نام نیکش برتر است افلاک باد

یکبار بار دیگر از تمام شما ، از تمام شرکا این محفل سپاسگذار
هستم بسیار تشکر .

***

علامه اقبال د افغانستان له نظره

داکادمیسین سلیمان لایق د شفاهي وینامتن :

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ

نحمده و نصلی علی رسوله الکریم

یارب درون سینه دل با خبر بده
در باده نشه را نگرم آن نظر بده
این بنده را که با نفس دیگران نزیست
یک آه خانه زاد مثال سحر بده
سیلم ، مرا بجوی تنک مایه ئی مپیچ
جولانگهی بوادی و کوه و کمر بده
سازی اگر حریف یم بیکران مرا
با اضطراب موج ، سکون گهر بده
شاهین من بصید پلنگان گذاشتی
همت بلند و چنگل ازین تیز تر بده
رفتم که طایران حرم را کنم شکار
تیری که نافکنده فتد کارگر بده
خاکم به نور نغمه داؤد بر فروز
هر ذره مرا پر و بال شرر بده

دغه سحر کلمات او دغه عظیم اح ساس چې په دې شعر کې
خان خرگندوي ، د علامه اقبال لاهوري تخليق دی . افغانان په تېره
بیا هغه کسان چې د خان پېژندنې او جهان پېژندنې روغ درک لري
اقبال نه یوازې د یوه متعارف فیلسوف او شاعر په ډول پېژني ، بلکې

علامه اقبال د افغانستان له نظره

هغه د نړيوال اسلامي نهضت د يو دا سې مفکر په نظر گوري چې د انساني صفاتو او ملکاتو د لوړې درجې مقام ته رسېدلی او اسلامي سياست ته يې د سولې عدالت ، امنيت او وحدت ژبه ورکړې ده . هغه دا ستعمار او استثمار مخالف و او د هند د نيمې وچې د آزادۍ په جدوجهد کې يې پر افغان ملت ډېرې هيلې تړلې وې ، لکه چې په خپل اعجازي کلام کې وايي :

آسيا يک پيکر آب و گل است
ملت افغان دران پيکر دل است
از کشاد او کشاد آسيا
وز فساد او فساد آسيا

اقبال د شرقي تهذيب او حکمت يوه ستره گنجينه او دهغې د تبليغ او ترويج يو مخکښ او خوځند لارښود ، د يو مومن زړه خاوند او د قدرت له رعايته آزاد شخصيت و . اقبال شعر دهغه څه لپاره کارولی ، چې ان سان ته ځان باوري او دم سؤليت د منلو قدرت ورکوي . هغه دخپل خودي (ځان باوري) ليد لوري له دريځ څخه هغه فلسفي استنتاجونه ردوي ، چې د ټولني او ځمکې په باره کې د انسان رسالت له نظره اچوي او يايې محدودوي او خپل ليد لوري په شاعرانه ژبه داسې بيانوي :

«ای زخود گمگشته خود را بازياب
در مسلمانی حرام است حجاب»

علامه اقبال دافغانانو له نظره

او دغه مطلب دافغانانو په باب چې دی پرې باوري او مين و ، داسې ابلاغوي :

«صبا بگـوی به افـغان کوهسار ازمن
بمنزلی رسد آن ملـتی که خود نگرست
مرید پیر خراباتیان خودبین باش
نگاه او زعقاب گرسنه تیز تر است
ضمیر تست که نقش زمانه تو کشد
نه حرکت فلک است این نه گردش قمر است»

علي شریعتي ايراني فيد سوف په خپل اثر (ما و اقبال) کې د پورتنې مطلب په باره کې داسې وضاحت کړې دی : « یكى از اساسی ترین شاخص های جهان بینی اقبال مهاجم ضد فلسفی وی است ، این جهت گیری فکري در تاریخ فرهنگ اسلامی اساس استوار دارد ، ورود فلسفه یونانی به همان اندازه که در فکر و فرهنگ اسلامی به ویژه از اواخر قرن سوم بسیار فاتحانه بوده و نه تنها در نبوغ های بسیار بزرگ چون ابن سینا ، و رازی و ابن رشد سیر کرد که قوی ترین جریان تفکر عقلی در فرهنگ ما پدید آورد و چنین نفوذ یافت که در عمق اندیشه مذهبی مانیزر سوخ کرد و در همین حال و به همین دلیل از سوی جناح های دیگر فکری با مقاومت بسیار روبرو شد . »

نه غواړم د اقبال په فلسفي اړخونو باندې اوږدې خبرې وکړم ، ځکه چې بنایي هغه به ددې محفل له مقصد او دوخت له گنجایش څخه وتلې خبرې وي ، خو ددې التزام له مخې چې له ما څخه په

علامه اقبال د افغانستانو له نظره

همدې مناسبت د څه ويلو غوښتنه شوې ده ، د اقبال لوړ شخصيت ته دارادت او خلوص په مقصد خو نور لنډه ټکي هم وړاندې کوم . که سړی د اقبال شعرونو ته ځير شي دې حقيقت ته به ورسېږي چې دده د سياسي - اسلامي نظرياتو بهير د افغاني عالمانو ، فيلسوفانو او عارفانو د فرهنگ او عرفان له سرچينو څخه پيل کېږي . اقبال په خپله معنوي هستي کې د مولانا جلال الدين محمد بلخي د عرفاني ، فلسفي او اسلامي تفکر د توضيح په اړخ کې دنوي تفسير مبتکر هم دی ، هغه له نوې زمانې سره د هغو لرغونو پخوا او بنسټيزو تجربو او فرهنگي جرړو لېږد ته دوام ورکوي ، کوم چې د بشري تاريخ د بشپړ پوهاوي ضرورت دی .

اقبال تش شاعر او د الفاظو د اوبدلو مبتکر نه دی ، بلکې پر ډېرو نورو صيغاتو برسېره هغه د استعمار او استبداد پر وړاندې نه پخلا کېدونکی مبارز او دانسان د آزادۍ او بيدارۍ ستايونکی انقلابي مبلغ دی . دې دنړۍ د سترو ويناوالو په هغو محدودو کسانو کې راځي چې دهغوی په باره کې په زغرده ويلای شو :

سخن پروړان مهر روشننگرند

صدای زمانندو پیغمبرند

د علامه اقبال د شخصيت ابعاد يوازې په شعر کې نه خلاصه کېږي ، هغه د فکر ، عرفان ، سياست ، عملي مبارزې ، علمي پراختيا او (خان باوري) يو مخکښ شخصيت دی . د اقبال ليدلوري متنوع دي . له دې ټولو وړهاخوا ، هغه پر افغانانو مين او د افغاني روح ستايوونکی دی . په

علامه اقبال د افغانستان له نظره

دې زماني مقطع کې چې زموږ په سيمه کې فتنو او نفاق لمن غوړولې ده، او د افغانانو هېواد په لمبو او لوگيو کې سوځي، د اقبال اسلامي او افغاني نظرياتو ته مراجعه د افغانستان او پاکستان د خلکو د تاريخي علايقو د ژغورنې لپاره خورا کتوره ده. د افغانانو په ستاينه او ملاتړ کې د اقبال ژورې او مخلصانه سپارښتنې پر افغاني روح او ژورې تجربې باندې ولاړې دي:

ملت آواره ی کوه و دمن
در رگ او خون شیران موج زن
زیرک و روئین تن و روشن جبین
چشم او چون جره بازان تیزبین
قسمت خود از جهان نیافته
کوکب تقدیر او ناتافته
در قهستان خلوتی ورزیده ئی
رستخیز زندگی نادیده ئی
جان تو بر محنت پیهم صبور
کوش در تهذیب افغان غیور
تاز صدیقان این امت شوی
بهر دین سرمایه ی قوت شوی

زما په نظر په افغانستان او پاکستان کې د سيمه یيزې او نړيوالې سولې او ښه ګاونډيتوب پلويان کولای شي د اقبال د فکري ليد لورو او ټولنيزو نظرياتو څخه د افغانستان او پاکستان په مناسباتو کې

علامه اقبال د افغانستانو له نظره

نوې روحیه چې په سیمه کې د بحران ، تجاوز او جنگي توطئو مخه ونیسي ، رامنځ ته او پراخه کړي . ښه به وي که د اقبال د اندېښنو پر اساس د دولتونو له چوکاټ څخه د باندې زموږ د آزادو خلکو له مینځه د سوله غوښتونکو یوه داسې دایمي ټولنه رامنځ ته شي ، چې زموږ د دولتونو تر منځ د وینو او اور د دوران د ټپونو د درمل او درمان لارې چارې ولټوي او د انتقامي هلو ځلو د سر پورته کولو مخه ونیسي . د اقبال په نظریاتو کې د داسې نیکمرغو فعالیتونو لپاره پیاوړې بنیادونه او پراخه سلیقه موجوده ده . اقبال د پیام مشرق په دیوان کې چې اعلیحضرت امان الله خان غازي ته ډالۍ شوی او په هغه کې د افغاني ملت د مشرتابه عزت څپې وهي ، داسې وایي :

اي امير کامگار اي شهريار
نوجوان و مثل پيران پخته کار
چشم تو از پردگيا محرم است
دل میان سينه ات جام جم است
عزم تو پاينده چون کسار تو
حزم تو آسان کند دشوار تو
همت تو چون خيال من بلند
ملت صد پاره را شيرازه بند
هديه از شاهنشهان داري بسي
لعل و ياقوت گران داري بسي
اي امير ، ابن امير ، ابن امير
هديه ئي از بينوايي هم پذير

علامه اقبال د افغانانو له نظره

تا مـرا رمـز حـيات آموختند
آتـشي در پيـكـرم افـروختند
يـك نـواي سـينه تـاب آورده ام
عـشق را عـهد شـباب آورده ام
پـير مـغرب شـاعر آلمـانوي
آن قـتيل شـيوه هـاي پهلـوي
بـست نـقش شـاهدان شوخ و شـنگ
داد مـشرق را سـلامي از فرـنگ
در جـوابش گفـتم ام پيغام شرق
مـاه تـابي ريخـتم بر شـام شرق

زه چې کله اقبال لولم حيرانېرم او احساس کوم چې داسې بحر ته ورننوتی يم چې همپشه متلاطم او توفاني دی . مفاهيم او معاني لکه خپې په ده کې سره ايشي ، الفاظ ، اصطلاحات او ترکیبونه دده پر قلم اوږي را اوږي او د انسان پر وجدان او احساس باندې غبرگونې اغېز شیندي .

په تاريخ کې ډېر کم داسې شاعران راخرگند شوي چې په يوه داسې ژبه چې په هغې کې يې ماشومتوب نه دی تېر کړی ، په هغې کې يې ژوند نه دی تجربه کړی او په هغې کې يې دمینې او شيدايي لارې نه دي څارلي او ددې باوجود يې په هغې کې دمینې او انساني عواطفو داسې نندارتون غوړولی وي ، چې د زړونو خاوندان او دنوې

علامه اقبال د افغانانو له نظره

نړۍ عارفان د هغه نندارې ته راجلب کړي او د مینې، ښکلا او سرپتوب سرودور واوروي .

اقبال په ټولو آثارو او دهغه له مینځه په پیام مشرق کې افغانان او افغانستان د هندي قومونو د آزادۍ او ضد استعماري مبارزې په ډگر کې د ملاتړ او پلوي په ډول ستایلي او منلي دي . تاریخ او په هند کې د اسلامي نهضت او بډ بهیر پر افغانانو د علامه اقبال دغه اعتماد او باور تاییدوي او د شک حای نه په کې پرېږدي .

په همدې نظم کې دکتور اقبال له الماني شاعر سره حان پرتله کړې او ختیځ چاپیریال یې له لویدیځ چاپیریال سره پرتله کړې دی ، هغه وایي :

او ز افرنگی جوانان مثل برق
شعله ی من از دم پیران شرق
او چمن زادی چمن پرورده ئی
من دمیدم از زمین مرده ئی
هر دو دانای ضمیر کائنات
هر دو پیغام حیات اندر مامت
هر دو خنجر صبح خند، آئینه فام
او برهنه من هنوز اندر نیام
هر دو گوهر ارجمند و تاب دار
زاده ی دریای ناپیدا کنار
او ز شوخی در ته قلم تپید
تا گریبان صدف را بر درید

من به آغوش صدف تا بم هنوز
در ضمیر بحر نایابم هنوز
آشنای من ز من بیگانه رفت
از خمستانم تپی پیمانه رفت
من شکوه خسروی او را دهم
تخت کسری زیر پای او نهم
او حدیث دلبری خواهد ز من
رنگ و آب شاعری خواهد ز من
کم نظر بیتابی جانم ندید
آشکارم دید و پنهانم ندید
فطرت من عشق را در بر گرفت
صحبت خاشاک و آتش در گرفت
حق رموز ملک و دین بر من گشود
نقش غیر از پرده ی چشمم ربود
برک گل رنگین ز مضمون من است
مصرع من قطره ی خون من است
تانه پنداری سخن دیوانگیست
در کمال این جنون فرزانیگیست
از هنر سرمایه دارم کرده اند
در دیار هند خوارم کرده اند
لاله و گل از نوایم بی نصیب
طایرم در گلستان خود غریب!

بسکه گردون سفله و دون پرور است

وای بر مردی که صاحب جوهر است

اقبال دغه له حکمت او حقیقت نه ډکې خبرې د افغانستان د آزادۍ قهرمان اعلیحضرت امان الله خان ته ایښي دي او هغه یې د خپلې «خان باوری» د خطاب وړ بللی دی. دده دغه خان باوري زموږ په مشترک لرغوني فرهنگ کې چې زموږ په سیمه او خلکو کې د اتنیکی دودونو او اسلامي تعلیماتو له ترکیب څخه رامنځ ته شوي دي، د اقبال پر ژبه جاري شوی او د یوې فلسفي مقولې او حیاتي مضمون عرض او عمق یې پیدا کړی دی.

زه په دې درنه ورځ او برکتی مراسمو کې له راغلو پوهانو، لیکوالو او ټولینزو شخصیتونو څخه غوښتنه کوم چې د گټور فرهنگي پوهوي د بسیا کونې په هدف چې د علامه اقبال د لید لوري د پېژندنې یو شرط دی او د اسلامي خودۍ او استعماري خودخواهي پوله ټاکي، د علمي څېړنو په مرسته راوسپړي. اقبال د خپلو پراخو لیدلورو او د خپل پراخ نظر په وجه په کوم ټاکلي هېواد پورې تړاو نه لري، هغه د نړۍ په ټولو ولسونو او هېوادونو پورې تړلی شخصیت دی، هغه د لویو دریابونو نهنګ دی او په ویالو کې نه ځایېږي. پر هغه باندې د افغانانو دستر مرشد خوشحال خان بابا دغه لورینه صدق کوي چې وایي:

څو دې توان رسي په لوی دریاب کې گرځه

په ویاله کې دې زوال وینم نهنګه

علامه اقبال د افغانانو له نظره

د پاکستان له سفارت څخه هم مننه کوم چې په دې درنه غونډه کې
یې د وینا کولو بلنه راکړه ، په دې موقع چې د اقبال روح ته دعا کوو ،
دده دې خبرې ته د گډون والو پاملرنه را اړوم :

«من درون شیشه های عصر حاضر دیده ام
آنچنان زهری که از وی مارها در پیچ و تاب»

او په همدې ځای خپلې خبرې پای کوم
ستاسو ټولو له حوصله مندی څخه مننه!

***

ز من هنگامه یی ده این جهان را
دگرگون کن زمین و آسمان را
ز خاک ما دگر آدم برانگیز
بکش این بنده ی سود و زیان را

**پیام الحاج سید منصور نادری مؤسس و رئیس کانون
فرهنگی حکیم ناصر خسرو بلخی و نماینده مردم در ولسی
جرگه و الحاج سید داود نادری نماینده مردم در ولسی جرگه
افغانستان بمناسبت همایش یاد بود از چهره تابناک عرفان
شرق مولانا محمد اقبال لاهوری .**

بسم الله الرحمن الرحيم

جلالتماب دانشمند جناب سید ابرار حسین سفیر محترم سفارت
پاکستان ، مسؤلین فرهنگی و دست اندر کاران برگزاری این محفل ،
اساتید ارجمند و فرهیخته دانشگاهها و اکادمی علوم افغانستان ، نخبه
گان سیاسی ، اجتماعی و فرهنگی کشور ، علمای کرام ، نماینده های
گرانقدر مجلسین شورای ملی ، حاضرین فرهنگ دوست و ادب پرور :

السلام علیکم ورحمة الله و برکاته !

اجازه عنایت فرمایید تا از ادرس یک نهاد فرهنگی گرم ترین سلام
ها و پیام های ادب دوستانه خویش را بمناسبت همایش یاد بود از
چهره تابناک عرفان و فلسفه شرق استاد سخن مولانا محمد اقبال
لاهوری که از جانب سفارت محترم جمهوری اسلامی پاکستان در

علامه اقبال د افغانستان له نظره

کابل راه اندازي گرديده است ، خدمت حاضرین ادب دوست و دست اندرکاران فرهیخته این محفل تقدیم نموده ، برگزاري چنین همایش یاد بود از اقبال بزرگ را نقطه عطف در راستای تحکیم علایق فرهنگی ، ادبی ، دینی و حسن همجواری دو کشور مسلمان پاکستان و افغانستان باید بر شمرد .

حاضرین گرامی و دانشمند! داعی بزرگ آسیا ، واقف رموز علم اعلی ، داننده راز های جهانی ، و رمز آشنای ایات سبحانی و شهسوار بلند پرواز خورشید صبح افرین شرق مولانا محمد اقبال لاهوری یا علامه اقبال شاعر ، فیلسوف ، سیاستمدار و متفکر مسلمان پاکستان در سال ۱۸۷۳ م در شهر سیالکوٹ ایالت پنجاب دیده به جهان گشوده ، و در سال ۱۹۳۸ میلادی دیده از جهان فرو بست . او در لاهور تحصیل کرد و سپس در قبرس و مونیخ به مطالعه در فلسفه و حقوق پرداخت ، سپس به لاهور بازگشت و به وکالت مشغول شد . وی اشعار زیادی به زبان های فارسی و اردو سروده است و اقبال نخستین کسی بود که ایده یک کشور مستقل را برای مسلمانان هند مطرح کرد ، که در نهایت منجر به ایجاد کشور پاکستان شد . اقبال در این کشور به طور رسمی شاعر ملی خوانده میشود . اقبال با چهره فرامرزی خویش همواره کوشیده است که مردم را آگاه کرده و از بند استعمار برهاند . از این رو او نگاه ویژه به کشورهای استعمار شده اسلامی پیرامون خود داشت و نظر به ویژه گی های سیاسی آن زمان و اندیشه های اسلامی او پذیرش خاصی پیدا

علامه اقبال د افغانستان له نظره

کرد. دلیل دیگر چهره فرامرزی وی را میتوان در پیوسته گی فرهنگی و تاریخی و مذهبی کشورش با برخی کشورهای همسایه مانند ایران و افغانستان دانست. اقبال در طول حیات خویش آثار متعدد پدید آورد، که عمده آنها به قول محمد بهایی در مجموع مقالات اقبال به چارده روایت، پانزده هزار بیت شعر حکیمانه است، که ۹ هزار بیت آن به پارسی و بقیه به اردو است. اقبال را باید آخرین شراره خاکستر زبان پارسی در شبه قاره دانست، که زیبایی رسالت آتش آن را به چشم ها نمایاند و رفت. اقبال قرآن کریم را در یکی از مساجد سیالکوٹ اموخت. در شرح احوال اقبال مذکور است که او در هر بامدا هنوز سفیده سر نرده با صوت حزین با تلاوت کلام خدا مشغول میشد، و این عادت را تا آن زمان که روشنی در چشمش بود، ادامه داد. اقبال تا آخرین لحظات عمر دو کتاب را از خود درو نساخت: قرآن عربی و قرآن پهلوی.

گر تو می خواهی مسلمان زیستن

نیست ممکن جز به قرآن زیستن

روی این اصل جوامع اسلامی باید به اقبال بیالند و به وجود او افتخار کنند، زیرا اقبال کسی بود که میگفت: مسلمانها باید متحد شوند، به اعتقاد او امت اسلامی دارای نظام واحد و قوانین و سنن و اداب واحدی میباشد، پس باید اختلاف را کنار بگذارد و همبستگی کامل داشته باشند.

علامه اقبال د افغانستانو له نظره

اهل حق را حجت و دعوی یکیست

خیمه های ما جدا دلها یکی است

در خاتمه به استفاده از فرصت بار دیگر نسبت به برگزاری این همایش شکوهمند از حضور جناب سفیر و دست اندر کاران این محفل تقدیر و تمجید نموده ، موفقیت های مزید شان را در عرصه گسترش ارزشهای فرهنگی و ادبی از خداوند بزرگ مسألت مینایم .

با تقدیم احترام

سید منصور نادر مؤسس و رئیس کانون فرهنگی حکیم ناصر

خسرو بلخی و نماینده مردم در ولسی جرگه و الحاج سید داود

نادری نماینده و مردم در ولسی جرگه

***

علامه اقبال او افغاني فکر

علامه اقبال د ناوېشلي هندوستان لوی مفکر، پیاوړی شاعر، د اسلامي امت د آزادۍ منادي او دوینستابه هادي دی، ده د نبوغ تر حده استعداد درلود او په فارسي او اردو کې یې ابتکاري، انتقادي، وینوونکې، هڅوونکې، پاڅوونکې او انقلابي شاعري کړې ده. ده فارسي له کتابه زده کړې او له کتابي فارسي سره اشناؤ، چاچې ورسره کتلي وو، لکه علامه عبدالحی حبيبي، چې د افغانستان په سفر کې یې لیده کاته ورسره شوي وو، ویل یې چې په فارسي یې په ډېر تکلیف خبرې کولای شوي.

خو د شعر له پاره یې له فارسي نه په دومره قوت او صلابت کار اخیستی چې نه یواځې د فارسي له لویو شاعرانو وروسته پاتې نه دی، بلکې په خپلو اشعارو کې یې تر پخوانو نوبستونه کړي، نوي مضامین او مطالب یې په خپل شعر کې ځای کړي او د انقلاب رسا شاعرونه یې ورکړي دي.

ده د فارسي ادب ژوره مطالعه درلوده او په دې برخه کې یې د فکري تغذیې لویه منبع افغاني مفکرین او لویان دي، په دغه لړ کې مولانا جلال الدین محمد بلخي، سید جمال الدین افغاني او د پښتو لوی شاعر او مشر خوشحال خان خټک یادولای شو.

علامه اقبال د افغانستان له نظره

۱ مولانا جلال الدين محمد بلخي:

دی تر ټولو وړاندې مولانا جلال الدين محمد بلخي ته زیات درناوی او عقیدت لري، گڼې مثنوي گانې یې دده د مثنوي په قالب کې ویلي او حای پر حای یې، په خپلو اشعارو کې، دده پر افکارو او خرگندونو تکیه کړې او ده ته په دې درانه مقام قایل دی:

پیر رومی مرشد روشن ضمیر
کاروان عشق و مستی را امیر
منزلش برتر ز ماه و آفتاب
خیمه را از کبکشان سازد طناب
نور قرآن در میان سینه اش
جام جم شرمنده از آینه اش
از نی آن نی نواز پاکزاد
بازشوری در نهاد من فتاد

په دې ترتیب د علامه اقبال ټول کلیات د مولانا له شعر نه، شکلي جوړښت او سکښت او روحي پایښت اخلي.

۲ علامه سید جمال الدین افغاني:

دده په شاعری کې د شرق د وپښوونکي، پاخوونکي او هخوونکي علامه سید جمال الدین افغان انقلابي افکار، چې هم یې په شرق کې له استبداد سره مبارزه کوله او هم له ښکېلاک سره، حکه چې استبداد او ښکېلاک سره تړلي وو او ده غوښتل چې مسلمانان حتی ټول شریکان له غربي ښکېلاک او کورني استبداد نه آزاد کړي.

علامه اقبال د افغانانو له نظره

علامه اقبال په خپله ټوله شاعري کې د افغاني سيد د افکارو درناوی کړی، هغه يې پاللي او په خپلو شعرونو کې يې راغبرگ کړي دي. دی د سيد په باب وايي:

زندگانی نیست تکرار نفس
اصل او ازحی و قیوم است وبس
قرب جان با انکه گفت انی قریب
از حیات جاویدان بردن نصیب
...

فرد از توحید لاهوتی شود
ملت از تو حید جبروتی شود
بایزید و شبلی و بوذر از وست
امتان را طغرل و سنجر از وست
بی تجلی نیست آدم را ثبات
جلوه ما فرد و ملت را حیات
هر دو از توحید می گیرد کمال
زندگی این را جلال، آن را جمال
این سلیمانی است ان سلمان است
آن سر ایا فقر و این سلطانی است
آن یکی را بیند آین گردد یکی
در جهان با آن نشین با این بزی

۳ خوشحال خان خټک :

ده خوشحال خان خټک حکیم ملت افغانیان باله او دده هغه شعرونه چې تر دې وخته په انگریزي کې ژباړل شوي وو، ده لوستي او الهام يې

علامه اقبال د افغانستان له نظره

ترې اخیستی و.

اته دېرش کاله مخکې په ۱۹۷۷ کال، په کابل کې د افغانستان راډیو په تالار کې د علامه اقبال د نمانځنې غونډه جوړه شوې وه، پوهانو دده پر افکارو خبرې کولې او زما په مغز کې یوه ټوټه راوگرځېده او دده د فکر افغاني منابع مې پکې انځور کړل:

چې روحي جلال دې بیا موند له جلاله
چې فکري جمال دې واخیست له جماله
چې دې نبض د ملت زده کړ له خوشحاله
نو، د اقبال ستوری دې وځلېد اقباله

له افغاني مفکرینو سره دده فکري تړون له افغان ملت سره دده هیلې و تړلې او د مسلمانانو د آزادۍ له پاره یې، افغان ملت یوه مخه او موخه و، نو ځکه یې اعلیٰ حضرت امان الله خان ته خپلې ځانگړې غوښتنې، په خپلو اشعارو کې وړاندې کړې او د افغان نورو مرو او ژوندو ته یې درناوی او احترام درلود او دوی یې د بدلون او پاڅون مرکزونه گڼل.

ده آسیاد خاورو او اوبو کالبوت باله او افغان ملت دهغه زړه. زه خپلې خبرې دده د همدې اشعارو په تشریحي ژباړه، چې څلوېښت کاله وړاندې مې کړې، ختموم:

له غورځنگه یې لوېدلې وینه نه ده
په دنیا کې چې دی زړه نو همدا زړه دی
د آسیا د ژوندون مزی پرې تړلی
د افغان ټولې هېواد د آسیا زړه دی

...

لا تر اوسه هېچا نه دی لړزولی
په دې زړه کې د غیرت وینه چلېږي
نه له چا څخه ډارېږي نه لړزېږي
د غیرت میدان چې ویني لا مستېږي

...

د پردو د ککړو دانې دل شوې
اوره شوي دي په دې زړه د آسیا کې
چې راغلي پرته نه دي ځنې تللي
دانې هم روغې پاتېږي په آسیا کې؟

...

آسیا تش کالبوت د خاورو او اوبو دی
خو دا زړه دی وبخښلی بې چې ساده
د خپلواک ژوندون نعمت یې پرې پیرزو کړ
په رښتیا چې پر دې زړه ژوندی آسیا ده

***

ویژه گیهای انسان سالاری در کلام اقبال

خداوند (ج) انسانرا منحیث اشرف مخلوقات آفریده است. از اینرو جایگاه او فراتر از سایر موجودات و مخلوقات تثبیت گردیده است، چنانچه به " احسن التقویم " مقلب شده و سایر نعمات طبیعی و اجتماعی را در خدمت وی و در جهت آسایش او گمارده، زیرا با داشتن مرتبت و کرامت، نایب و خلیفه خود بر روی زمین ساخته است.

نایب حق در جهان آدم شود

بر عناصر حکم او محکم شود

(کلیات اقبال ، ص ۹۷)

طبیعت و کائنات بدون موجودیت انسان، مفهومی ندارد. لذا مجموع عناصر طبیعی و سماوی نمایانگر تجلی نور الهی و موجودیت بشری است.

جهان غیر از تجلی های ما نیست

که بی ما جلوه نور و صدا نیست

(کلیات اقبال ، ۱۶۴)

نوع بشر را طبایع و خصلت ها متفاوت است. از اینجاست که عملکرد او نیز گونه های مختلف دارد، دسته یی جانب نیکی میشتابند و گروهی هم به پهنای بدی میخزنند. علامه اقبال ضمن مباحث مختلف، ویژه گیهای نیک و بد انسانی را بر شمرده و پاداش نیک و پادافراه بدی را نزد خدا (ج) و مخلوقش بر ملا ساخته است.

علامه اقبال د افغانستان له نظره

شاعر مخاطب کلامش را به خوبی تشویق و از کردار ناهنجار بر حذر میدارد. اقبال آرزو مند است که محبت و دوستی بر قلب ها حکومت نماید و انسان همه در گرو آن قرار داشته باشند:

حرف بد را بر لب آوردن خطاست
کافر و مومن همه خلق خداست
آدمی از ربط و ضبط تن به تن
بر طریق دوستی گامی بزن

اقبال، خود فیلسوف و اندیشمند بزرگی بود و از دین مقدس اسلام، معلومات وسیعی داشت، لذا طینت مسلمین را بیشتر از سایر طریقه ها به ستایش گرفته است؛ چنانچه گوید:

فطرت مسلم سرا پا شفقت است
در جهان دست و زبانش رحمت است
طینت پاک مسلمان گوهر است
آب و تابش از یم پیغمبر است

(کلیات اقبال، ص ۱۹-۹۰)

او بسان همه رستکاران، نیک اندیشان و بنده گان مخلص، مشوق دوستی و محبت می باشد. سخنان مولانا اقبال در این راستا، ما را به یاد حافظ آن مبلغ و شیخ بزرگوار می اندازد، که سروده بود:

آسایش دو گیتی تفسیر این دو حرف است
با دوستان مروت، با دشمنان مدارا

(دیوان حافظ، بخت فریبا مقصودی، ص ۱۵)

و از اقبال بشنویم:

راست میگویم عدو هم یار تست
هستی او رونق بازار تست
کشت انسانرا عدو باشد سحاب
ممکناتش را بر انگیزد ز خواب
(کلیات اقبال ، ص ۳۸)

اقبال فطرتاً، شاعری است انسان دوست ، شکایت او بیشتر از
مفاسد زمانش است، که این مرد آزاده را متأثر و متألم گردانیده،
گویا "زنده گی بر گردنش بار گرانی بیش نیست" نغیرش را بشنویم:

مرا در عصر بی سوز آفریدند
به خاکم جان پر شوری دمیدند
چو نخ بر گردن من زنده گانی
تو گویی بر سر دارم کشیدند
(کلیات ، ص ۴۴۹)

علامه اقبال نه تنها بر روند وحدت ملی تاکید می ورزد، بلکه
خواهان یگانه گی منطقه و حتی جهان اسلام بود و خطاب او بیشتر
متوجه شرق و شرقیان است. به این سخنانش گوش فرامیدهیم:

فرد را ربط جماعت رحمت است
جوهر او را کمال از ملت است
حـرز جان کن گفته خیرالبشر
هست شیطان از جماعت دورتر
فرد و قوم آینه یکدیگراند

علامه اقبال د افغانستان له نظره

سلک و گوهر کهکشان و اختر اند
وحدت او مستقیم از کثرت است
کثرت اندر وحدت او وحدت است
(کلیات اقبال ، ص ۵۸-۵۹)

دروحدت و یگانه گی، نصرت و بهروزی نهفته است. اگر در
جامعه یا کشوری، اتفاق حکم فرمانباشد، خداوند (ج) نیز از آن
ملت بیزار میگردد. به خصوص آن ملتی که از خویش بریده و به
دامن غیر آویخته، شایسته نگونساری و بدروزی میباشند.

خدا آن ملتی را سروری داد
که تقدیرش بدست خویش بنوشت
به آن ملت سروکاری ندارد
که دهقانش برای دیگران کشت
(کلیات اقبال ، ص ۴۵۵)

با در نظر داشت نکات فوق، شاعر پای مثلی را به میان کشیده،
یادی از قوم حضرت موسی (ع) مینماید:

عبرتی ای مسلم روشن ضمیر
از مال امت موسی بگیر
داد چون آن قوم مرکز را ز دست
رشته جمعیت ملت شکست
(کلیات اقبال ، ص ۹۲)

علامه اقبال د افغانستان له نظره

نکته دیگری که در کلام اقبال باز تاب گسترده و خوبی دارد، همانا مسئله حریت و آزادی میباشد.

آزادی به ذات خود یک ودیعه الهی است، که همه موجودات باید از آن بهره ور باشند. اقبال پیرامون اصطلاح و مفهوم آزادی و آزاد منشی ابیات متعددی ساخته است. تمثیل ذیل شاعر نمایانگر خوبی است از آزادی، در مقایسه با عفریت سیاه و شوم محکومی:

شوره بوم از نیش گژدم خار خار
مور او اژدر گز و عقرب شکار
صر صر او آتشش دوزخ نژاد
زورق ابلیس را باد مراد
آتشی اندر هوا غلتیده یی
شعله یی در شعله یی پیچیده یی
در چنین دشت بلا صد روزگار
خوشتر از محکومی یکدم شمار
(کلیات، ص ۱۷۹-۱۸۰)

حقیقت مسلمی است که چون آزادی در خطه یی نباشد، جایش را برده گی و محکومیت اشغال میکند، که در نتیجه حتی کرامت انسانی پامال میگردد:

از غلامی دل بمیرد در بدن
از غلامی روح گردد بار تن
از غلامی بزم ملت فرد فرد
این و آن با این و آن اندر نبرد

علامه اقبال د افغانستان له نظره

از غلامی مرد حق زنا ر بند
از غلامی گوهرش نا ارجمند
(کلیات اقبال ، ص ۱۷۹)

علامه اقبال ، تبعیض را سخت نکوهش نموده ، تعصب به هر رنگ ، شکل و شیوه یی که باشد نزد وی منفور است ، چرا که این خود در حقیقت دردی است لا علاج و نمایانگری خردی شخص :

بر نسب نازان شدن نادانی است
حکم او اندر تن و تن فانی است
(کلیات اقبال ، ص ۶۳)

او سپاه اسلام را تحت یک لوا مینگرد. رجحان نسب را بر حسب نفی کرده ، چنانچه گوید :

فارغ از باب و ام و اعمام باش
همچو سلمان زاده اسلام باش
ملت ما شأن ابراهیمی است
شهد ما ایمان ابراهیمی است
گر نسب را جز و ملت کرده یی
رخنه در کار اخوت کرده یی

خود برتر نگری ، پایه های انسانیت را لرزان میگرداند ، رهایی از سر پنجه این هیولای نامیمون ، در واقع گریز از شر نفس عماره است . علامه اقبال بار بار خواننده کلامش را به ترک این خصلت زشت تشویق و ترغیب نمود است :

علامه اقبال د افغانانو له نظره

ایکه مینازی به ذبح گوسفند
ذبح کن خود را که باشی ارجمند
زنده گی را میکند ناپایدار
جبر و قهر و انتقام و اقتدار

سبزه پا مال است و روید بار بار
خواب مرگ از دیده شوید بار بار
(کلیات اقبال ، ص ۲۲)

یکی از صفات برازنده علامه اقبال که از خلال کلامش خواننده را
جانب خود میکشاند، همانا علو همت شاعر است. طوریکه معلوم
گردیده او هرگز از خوان دیگران لقمه نچیده و بار احسان کسی را
بدوش نبرده و نزد کسان و نا کسان دست طمع دراز نکرده است.
ازینرو مفاخره هایی که در ابیاتش جلوه میکند، همه مصداق سخن
ماست:

بار احسان بر نتابد گردنم
در گلستان غنچه گردد دامنم
در شرار آباد هستی اخگرم
خلعتی بخشد مرا خاکسترم
(کلیات اقبال ، ص ۵۶)

این شاعر سدره نشین، جایگاه انسان را بس بلند میداند، تن به
پستی در دادن و به جستجوی دانه یی قبول خواری و خاکساری را
مایه ذلت میشمارد:

علامه اقبال د افغانستان له نظره

قبای زنده گانی چاک تاکی
چو موران آشیان در خاک تاکی

به پرواز آی و شاهینی پیاموز
تلاش دانه در خاشاک تاکی

(کلیات اقبال ، ص ۲۱۱)

شاعر به همت والای کسانی مباحثات مینماید که از تشنه گی در
تۀ آفتاب سوزان قرار داشته ، مگر جرعه آبی را حتی از خضر نمی
طلبند ، چنانچه گوید :

ای خنک آن تشنه کاندرا آفتاب
می نخواهد از خضر یک جام آب

(کلیات اقبال ، ص ۱۹)

در نتیجه میتوان گفت که اندیشه های والای انسانی چنانچه در
تار و پود ادبیات فارسی دری عجین شده و سخنپردازان مادر پر تو
آن از کهن روزگار بدینسو طبع آزمایی نموده اند. این ویژه گی طی
سده های اخیر بیشتر گل کرده است. از آن میان یکی هم علامه
اقبال میباشد. این شاعر هندی تبار ، مگر عاشق فرهنگ و ادبیات
فارسی دری ، سمند اندیشه را در راستای " انسان سالاری " نیک به
جولان کشیده و پیرامون این زبان هم گفته است :

گر چه هندی در عذوبت شکر است
طرز گفتار دری شیرین تر است

او خوب میدانست که در نظام هستی، جایگاه "انسان" به عنوان اشرف مخلوقات فراتر از همه قرار داشته و سایر پدیده های طبیعی را خدا به طفیل او هستی بخشیده است. لذا حرف هایش به قول معروف همه از دلش برخاسته از همین رو در دلها جا میگیرد. پس روانش را شاد و مکانش را بهشت برین میخواهیم.

***

اثر پذیری اقبال از مولانای بلخ

ادبیات گهربار دری، که از ذخایر فرهنگ غنامند تاریخی خویش آب میخورد، فرزانه فرزندان را در آغوشش پرورش داده و میپروراند، که با آثار جاویدانه و پیام های ناب و هدفمند روز تاروز در جهت بارور شدن آن کوشیده، و گفتنی های ناگفته را باروح فداکاری، واقعگرایی و بحث های عمیق علمی، فلسفی، سیاسی و ادبی بادرک نیازمندی عصر به تحلیل و ارزیابی گرفته و بااستنتاج قوی برجسته میسازند. ونخلی بر بوستان ادب فارسی دری می افزایند.

از آن میان میتوان از فرزانه ادیب نامور و شاعر متفکر علامه محمد اقبال لاهوری نام برد، که دارای فکر مستعد و ذهن کاوشگر بود، به همه علوم و فنون دست یافت تا آن که سرآمد روزگار شد.

زمانیکه استعمار انگلیس در نیم قاره هند بیداد میکرد و مسلمانان در بلا تکلیفی سیاسی قرار داشتند و محرومیت های فراوان دامنگیر شان بود، علامه اقبال در ۲۲ فبروری ۱۸۳۷ میلادی مطابق ۱۲۸۹ هجری قمری در شهر سیالکوت در یک خانواده متوسط الحال دیده به جهان پر ماجرا گشود، نور محمد پدرش که پیشه بازارگانی داشت مرد متدینی بود، پسرش اقبال را در یکی از مساجد شهر جهت فراگیری قرآن مجید شاگرد ساخت. موصوف

علامه اقبال د افغانستان له نظره

پس از فراگرفتن قرآن کریم شامل مکتب شده در جریان آموزش به تشویق مولوی میر حسن شعر سرود، و بعد از فراغت مکتب به شغل معلمی رو آورد. (۱)

وی در سن ۲۲ ساله گی (۱۸۹۵ میلادی) برای کسب تحصیلات عالی رهسپار لاهور گردیده (۱) و در یک محفل انجمن ادبی لاهور شعری رازیر عنوان ((هیمالیا)) به زبان اردو سرود که در سال ۱۹۰۱ میلادی در جریده مخزن به نشر رسید و موجب شهرت وی در سراسر نیم قاره هند شد. همچنان در سال ۱۸۹۹ میلادی در جلسه سالانه انجمن حمایت الاسلام در لاهور شرکت نمود و شعری را به نام ((نالہ یتیم)) و سالی بعد در همان جلسه ((خطاب یتیم)) را قرائت کرد که برای معرفی بیشتر اقبال در سرزمین هند موثر بود. تحرک استعداد و ذهن کاوشگر داکتر اقبال در لاهور مورد توجه سر توماس آرنولد قرار گرفته و او باینش خاصی که داشت اقبال را با جنبه های فکری غرب آشنا ساخت. (۲)

اقبال در سال ۱۸۷۹ با اخذ درجه فوق لیسانس از رشته فلسفه فارغ و برای کسب تحصیلات به سال ۱۹۰۵ ع عازم انگلستان شد و تحصیلاتش را در رشته حقوق به اتمام رسانید.

وی در مدت زمان کوتاه زبان المانی را فراگرفت و شامل دانشگاه مونیخ شد و به درجه استادی نایل گردید و در سال ۱۹۷۸ میلادی به وطن برگشت و در رشته ادبیات انگلیسی و در رشته فلسفه به

علامه اقبال د افغانستان له نظره

حيث استاد دانشکده دولتي ايفاي وظيفه کرده و در هنگام غير رسمي طور ازاد به شغل و کالت مصروف بود. (۳)

اقبال لاهوري در سال ۱۹۲۷ ميلادي به سياست رو آورد، و عضو مجلس شوراي ايالتي پنجاب شد و به همان سال در کميسيون طرح نقشه اصلاحات سياسي شبه قاره هندوستان را پيشکش نمود. (۴)

دانشمند محترم نيلاب رحيمي در رابطه به اين موضوع از قول نهرو مي نگارد ((اقبال لاهوري در سالهاي اخير از نظر خود در ارتباط تشکيل دولتي به نام پاکستان در پيکر هند بزرگ عدول کرده بود)) (۵)

اقبال در سال ۱۹۳۲ ميلادي رئيس دانشکده علوم شرقي شعبه فلسفه بود. موصوف در سال ۱۹۳۳ ميلادي بنا به دعوت دولت وقت افغانستان به منظور مشوره جهت بهبود پوهنتون کابل وارد افغانستان شد. (۶)

اوبه ملت سرفراز و دولت آزاد افغانستان علاقه فراوان داشت و آزاده گي ملت قهرمان افغان را براي رهايي مردم نيم قاره وسایر کشورهاي اسلامي از يوغ استعمار اولگومي دانست، چنانچه در رابطه به اين سفرش اثر مسافر را نوشت.

وي حين ورودش به کابل قطعه شعر را با اين مطلع حضور شاه افغان تقديم کرد:

شهر کابل خطه، جنت نظير

آب حيوان از رگ تاکش بگير

چشم صايب از سوادش سرمه چين

روشن و پاينده باد اين سرزمين^(۷)

علامه اقبال د افغانستان له نظره

همچنان او بر مزار ظهيرالدين محمد بابر شاه واقع گذرگاه کابل
رفته و این قطعه شعر را سرود:

بیا که ساز فرنگ از نوا بر افتاده است
درون پرده او نغمه نیست فریاد است

شاعر با سوز و گداز به سروده اش ادامه داده و موقعیت آرامگاه
بابر شاه را در شهر کابل، شهریکه از طلسم فرنگ و استعمار انگلیس
آزاد است خوش نصیبی او قلمداد کرده است:

خوشا نصیب که خاک تو آرמיד اینجا
که این زمین ز طلسم فرنگ آزاد است
هزار مرتبه کابل نکو تر از دلی است
که آن عجوزه عروس هزار داماد است
(کلیات اقبال، ص ۴۲۱)

همچنان وی درین سفر به تربت سلطان محمود غزنوی رفته و در
مرقدش نوای باسوز و گداز سر داده و از دیده اشک باریده است. او
در سیر عالم روحانی با سلطان موصوف گفت و شنود منظوم با این
مطلع داشته است:

خیزد از دل ناله هبابی اختیار
آه آن شهری که اینجا بود پار
آن دیار و کاخ و کو ویرانه یی ست
آن شکوه و فال و فر افسانه یی ست
(کلیات اقبال، ص ۴۲۴)

علامه اقبال د افغانستان له نظره

شاعر مذکور پس از باز دید مزار سلطان غزنه به آرامگاه حکیم سنایی غزنوی (رح) رفته این قصیده را به رشته نظم کشیده است:

از نوازش های سلطان شهید
صبح و شامم ، صبح و شام روز عید
خفته در خاکش حکیم غزنوی
از نوای او دل مردان قوی

(کلیات اقبال، ص ۴۲۱)

سپس به عزم زیارت احمد شاه بابا راهی دیار باشکوه قندهار میشود و بر تربت احمد شاه ابدالی قطعه شعری را با این مطلع به سرایش می گیرد:

تربت آن خسرو روشن ضمیر
در ضمیرش ملتی صورت پذیر
(کلیات اقبال، ص ۴۲۷)

مختصر اینکه اقبال در شرایطی می زیست که مردم سرزمین هندوستان با مبارزات خسته گی نا پذیر درفش آزادی خواهی را افراشته و بدوش می کشیدند.

داکتر معین در رابطه به فکر و اندیشه اقبال لاهوری نوشته است:
شاعر مشرق زمین افکار بلندش را نه تنها برای مردم هند. بلکه برای تمام مردم مسلمان جهان بیان کرده و ایشان را به وحدت فراخوانده و از مناقشات مرزی، سیاسی و مذهبی بر حذر داشته است.

علامه اقبال د افغانستان له نظره

که این وظیفه بزرگیست و اقبال از عهده آن به خوبی بدر آمده است. (۸)

با استناد این نظر میتوان گفت، عظمت و بزرگی اقبال بیشتر در فکر و اندیشه بلندش نهفته بود که برای بیان و انتقال فکر رسا و گسترده اش زبان فارسی دری را انتخاب کرده و از آن استمداد جسته است، جایکه میگوید:

«گرچه هندی در عذوبت شکر است طرز گفتار دری شیرین تر است» علامه اقبال فراخنای این زبان را برای انعکاس اندوخته های ذهنی خود مناسب یافته و سیر فکرش را در فضای باز و پهناور زبان دری به پرواز در آورده و آثار پر بهایی را از خود به جا گذاشته است. الحق که این شاعر مومن، آزاده و عاشق بلند اندیش در اشعار دری خویش چنان به کلمات و معانی جان تازه داده که احساس و عواطف خواننده را بر می انگیزد و اهدافش را به گونه حکیمانه طوری بیان کرده است که، با گوش جان حس می گردد. در مجموع اشعارش خواننده را بیدار می سازد، آگاهی میدهد و تحرک میبخشد.

محمد اقبال لاهوری دارای شخصیت کثیر الابعاد است و بینش معنوی این سخنور مبتکر نه تنها از آموزش عصر و تراوش ذهنی اش مایه میگیرد، بلکه عرفا، اندیشمندان و متفکرین گذشته مانند:

علامه اقبال د افغانستان له نظره

سنایی، مولانی بلخی، سید جمال الدین افغانی و دیگران برای رشد فکری اقبال نقش بارزی داشته اند. چنانچه در بیتی خود گفته:
اگر چه زاده هندیم فروغ چشم من است
ز خاک پاک بخارا و کابل و تبریز
(کلیات اقبال، ص ۲۵۲)

مثنوی معنوی چکیده فکر و اندیشه مولانا، جلال الدین محمد بلخی در شخصیت سازی و شناخت معرفت بر اقبال لاهوری تأثیر ژرف داشته و باعث فروغ بیشتر فکری و ذهنی او گردیده است. وی خود در این مورد می گوید:

چو رومی در حرم دادم اذان من
از او آموختم اسرار جان من

به دور فتنه عصر کهن او
به دور فتنه عصر روان من
(شکفتنهای اندیشه اقبال، ۴۲)

از بیت مذکور به وضوح بر می آید که شاعر از افکار مولانای بلخی متأثر بوده و اسرار معنوی روح آدمی را از مولوی بلخ آموخته و نظر به ضرورت زمان به منظور افشای فتنه عصر نسبت به هم قطاران روزگارش سبقت جست و مسئولیت بزرگ آگاهی دهی و آزادی را عهد دار گردیده است.

در جای دیگر سروده:

پیر رومی خاک را اکسیر کرد
از غبارم جلوه ها تعمیر کرد
(کلیات اقبال ، ص ۴۳)

اکسیر نزد کیمیا گران جوهریست که ماهیت جنس را تغییر می دهد و مس را طلا میسازد و به هر چیز مفید اطلاق می شود (۹).
اکسیر در اصطلاح عرفانی نظر مرشد کامل است که وجود ناقابل و ناقص سالک را کامل و قلب مس گونه طالب راه حق را به طلا مبدل میسازد.

در شعر بالا اکسیر مولانا به روان اقبال می تابد و غبار های ذهنی اش را می زداید و در عوض برایش جلو های حقانی می بخشد.
خم ظرفی است که در آن شراب را صاف و نگهداری میکنند و در اصطلاح تصوف تمام داشته ها، و بینشهای مقام عارف میباشد، و می ذوق حقیقت است بر دل سالک، که او را در مسیر راه و طی طریق سرمست و خشنود می گرداند (۱۰) با این تعبیر در می یابیم که ساغر ذوق و اشتیاق اقبال در راه مبارزه آگاهانه و اندیشه عارفانه اش از خم پیر روم مایه گرفته است و آن خم همانا آثار مولانا جلال الدین محمد بلخی میباشد.

شعله در گیر زد بر خس و خاشاک من
مرشد رومی که گفت (منزل ما کبریاست)
(کلیات اقبال ، ص ۲۵۳)

علامه اقبال د افغانستان له نظره

دیده میشود که آتش عشق حقیقی را مولانا چنان بر دل اقبال افروخته که حب غیر او را از دلش بر کنده و آن را منزلگاه یار ساخته است. در شعر بالا (منزل ما کبریاست) از گفته های درفشان مولانای بلخ است.

باز هم در این بیت تاثیر فکر مولانا بالای اقبال را به خوانش میگیریم:

باز برخوانم ز فیض پیر روم

دفتر سر بسته اسرار علوم

در بیت بالا مقصد از پیر روم مولانای بلخ است. اسرار جمع سر بوده و حرف پوشیده را بر کسی بیان کردن و فیض مولانا همانا بازتاب فکر موصوف در اشعار و آثارش می باشد که وسیلتاً به اقبال رسیده است. وی حرکت فکری و بیداری خود را مدیون فلسفه مولانای بلخ میداند و به این باور رسیده است (هر کجا رومی برد آنجا برو) یعنی در مسیری که رومی رفته آن را تعقیب کن و از غیر او فارغ شو و حقیقت را دریاب. اقبال در بخش فلک جاوید نامه اش اثرات مولانا را اینگونه ارایه می نماید.

گفت رومی خیز و گامی پیش نه

دولت بیدار را از کف مده

باطنش از ظاهر او خوشتر است

در قفای او جهانی دیگر است

هر گجا رومی برد آنجا برو
یک دو دم از غیر او بیگانه شو.

به همین ترتیب مولانا که از معاشرت با انسانهای بد طنیت، بی مسئولیت و سست عنصر، خسته و دلگیر شده، چراغ را در دست گرفته و دنبال آدمی که همه اوصاف خوب و عالی انسانی داشته باشد سرگردان بود است. با تأسف گمشده اش را نمی یابد:

گفتم که یافت می نشود جسته ایم ما
گفت آنکه یافت می نشود آنم آرزوست

اقبال لاهوری، اسرار خودی را با همین بیت مولانا آغاز نموده و در ادامه ابیات خویش از باز شدن دیده هایش توسط مولانای بلخ اینطور یاد کرده است:

ای بسا شاعر که بعد از مرگ زاد
چشم خود بر بست و چشم ما گشاد
(کلیات اقبال، ص ۶)

اندیشه مولوی روشنگر و بیدار کننده است که هر کس به اندازه دانش و استعدادش از آن بهره ور می گردد و فیض میگیرد. مولانا به این موضوع ملتفت شده و از خواننده میخواهد، که از صن و گمان بدر شوند با دقت و ژرف نگری اسرار حقیقت را از اشعار و آثارش دریابند:

هر کسی از ظن خود شد یار من
از درون من نجسست اسرار من
(ص ۱ مثنوی)

علامه اقبال د افغانستان له نظره

اقبال اسرار مولوی را از لابلای آثارش دریافته با مولانا هم فکر و هم نظر شده و به منظور ایجاد یک دنیای انسانی فارغ از ظلم و استبداد، استعمار و استثمار و انواع تبعیض و تعصب چراغ معرفت را در دست گرفته به راه مولانا ادامه داده و خواسته است، روزی آن گفته های ناب و ارزشمند را با بیان خود به دسترس دیگران قرار دهد و آرزویش را در بیتی با تضمین از یک بیت مولانای بلخی اینگونه باز تاب داده است:

دل به دوش و دیده بر فرد استم
در میان انجمن تنهاستم
هرکسی از ظن خود شد یار من
از درون من نجست اسرار من
در جهان یارب ندیدم من کجاست
نخل سینایم کلیم من کجاست
(کلیات اقبال ، ص ۵۲)

جرقه های برق آسای عشق ، برخاسته از بر گهای مثنوی مولوی چنان شور و هیجان را در روح اقبال پدید آورده که فارغ از هر گونه ترس و هراس ، نغمه های عاشقانه ایمانداری و آزادی را سر داده و دیگران را به سوی خیر و رستگاری فرامی خواند و اسرار خودی را که مولانا در پرده های رمز و اشاره بیان نموده وی پرده ها را از میان برداشته و آشکارا می گوید که از دوستان رازها را نه باید پنهان کرد.

پیر گردون بامن این اسرار گفت
از ندیمان رازها نتوان نهفت

علامه اقبال د افغانستان له نظره

در شعر مولوی دلبسته گی به زنده گی ، عشق به انسان و انسانیت موج می زند ابیات و ترانه های مولانای بلخ نوید بخش روشنایی صبح و گرمای حیات است. و اندیشه اش دریای خروشنده عشق و معرفت بوده و گوهر های ناب و درخشنده را در خود نهفته دارد.

همچنان کلام مولوی بلخی ، برای آزاده گان و آزاد اندیشان الهام بخش بوده و میکوشد نکات و مطالب باریک اسرار خلقت و آزاده گی را با دید عارفانه در کلام تابناک و شور انگیز بیان نماید.

او چون آفتابست که پرتو آن در ذهن انسانهای آگاه و پر درد روشنی پدید می آورد تا آنکه آتش اندیشه اش زبانه کشد و مانند اقبال لاهوری سرود پرداز عشق و آزاده گی شود.

چو خورشید سحر پیدا نگاهی میتوان کرد

همین خاک سیه را جلوه گاهی میتوان کرد

(اقبال)

اقبال لاهوری آزادی فکر و اندیشه اش را وابسته احسان مولانای بلخ میداند. برای روشن شدن بهتر موضوع چند بیتی از علامه اقبال لاهوری را که در بخش های مختلفی از کلیاتش نقش بسته و تأثیرات مولانا را بیان داشته است مرور مینماییم:

حرف رومی در دلم سوزی فگند

آه پنجاب آن زمین ارجمند

(کلیات اقبال ، ص ۳۵۷)

علامه اقبال د افغانستانو له نظره

اقبال لاهوری در بسا موارد برای اثبات قول خود از اشعار مولانا استمداد جسته و طور تضمین آن را به کار برده است.

تضمین ابیات مولانا در شعر اقبال :

اقبال لاهوری از زمره شاعرانیست که برای نیرو بخشیدن گفته هایش بار بار از اشعار مولانا جلال الدین محمد بلخی در شعر خود طور تضمین استعانت گرفته است، که چند مثالی از آن ارایه می گردد:

از خودی اندیش و مرد کار شو
مرد حق شو حامل اسرار شو
شرح را ز از داستانها می کنم
غنچه از زور نفس و امی کنم
«خوشتر آن باشد که سر دلبران
گفته آید در حدیث دیگران»

(کلیات اقبال ، ص ۳۸)

بیت سوم از مولانا طور تضمین ذکر شده است. و یا:

در جماعت خود شکن گردد خودی
تا که گلبرگ چمن گردد خودی
«نکته ها چون تیغ پولاد است تیز»
گر نمیفهمی ز پیش ما گریز

درینجا مصراع نخست بیت دوم به صورت مکمل تضمین شده و مصراع دوم آن اندک تغییر یافته است به شعر مولانای بلخ توجه شود:

علامه اقبال د افغانستان له نظره

نکته ها چون تیغ پولاد است تیز
گر نداری تو سپر واپس گریز
بیتی دیگر از مولانا را در اینجا به نظاره می گیریم که تضمین شده
است:

در نگر ای خسرو صاحب نظر
نیست هر سنگی که می تابد گهر
مرشد رومی حکیم پاک زاد
سر مرگ و زنده گی بر من گشاد
هر هلاک امت پیشین که بود
زانکه بر جندل گمان بردند عود
(کلیات اقبال، ص ۱۹۱)

در اشعار علامه محمد اقبال لاهوری اثرات مرشد روم (مولانا جلال الدین بلخی) به وضوح دیده میشود زیرا اسرار مرگ و زنده گی را برایش گشوده است. و بیت سوم از مولانا میباشد که برای استحکام بیت بالا طور تضمین از آن استفاده نموده است.
اقبال لاهوری در بخش جاوید نامه زیر عنوان (شرح اسرار معراج) دو بیت از مولانا را اینطور تضمین کرده است:

آدمی دید است باقی پوست است
دیدن آن باشد که دید دوست است
جمله تن را در گذار اندر بصر
در نظر رو در نظر رو در نظر
(کلیات اقبال، ص ۲۸۳)

علامه اقبال د افغانستان له نظره

در قطعه شعر دیگر زیر عنوان جلال و گویته یک بیت از مولوی را
این چنین تضمین کرده بیان میدارد:

هر کسی از رمز عشق آگاه نیست
هر کسی شایان این در گاه نیست
«داند آن کو نیکبخت و محرم است
زیر کی ز ابلیس و عشق از آدم است»

اقبال لاهوری در قطعه شعری زیر نام (حلاج) چهار بیت از
مولانا جلال الدین را تضمین نموده که آنرا به خوانش می گیریم:

کار مردان است تسلیم و رضا
بر ضعیفان راست ناید این قبا
تو که دانی از مقام پیر روم
می ندانی از کلام پیر روم
بود گبری در زمان بایزید
گفت او را یک مسلمان سعید

خوشتر آن باشد که ایمان آوری
تابه دست آید نجات و سروری
گفت این ایمان اگر هست ای مرید
آنکه دارد شیخ عالم بایزید
من ندارم طاققت آن تاب آن
کان فزون آید ز کوششهای جان

(کلیات اقبال ، ص ۳۳۸)

علامه اقبال د افغانستانو له نظره

همچنان در صفحه ۳۵۵ کلیات اقبال یک مصراع از مولانا بدینگونه تضمین شده است:

**پیش نه گامی که آمد آن مقام
(کاندرو بی حرف می روید کلام)**

قرابت های ذهنی، تربیتی، انسانی و معنوی، اقبال را با مولانای بلخ پیوند ناگسستنی داده و افکارش را متاثر ساخته است. علاقه مندی و افر اقبال با اندیشه مولانای بلخ، شاعر و متفکر شرق را وادار ساخته که بار بار در اشعار خود از مولانای بلخ نام ببرد و ابیاتش را تضمین نماید، جاییکه میگوید:

**امت او مثل او نور حق است
هستی ما از وجودش مشتق است**

**نور حق را نجوید زاد و بود
خلعت حق را چه حاجت تار و پود**

(کلیات اقبال، ص ۱۱۰)

اقبال لاهوری در کلیاتش اندیشه مولانا را با فکر و اندیشه و تیوری شاعران، فیلسوفان و حکمای غرب در مقایسه قرار داده و برتری فکر و حقانیت اندیشه مولانا را نسبت به آنها برملا ساخته است به گونه مثال در سروده یی اقبال راه و روش مولانا جلال الدین بلخی و گویتة آلمانی را به مقایسه گرفته که با این بیت آغاز میگردد:

علامه اقبال د افغانستان له نظره

نکته دان المنی را در ارم
صحبتی افتاد با پیر عجم
شاعری کو همچو آن عالی جناب
نیست پیغمبر ولی دارد کتاب
گفت رومی ای سخن را جان نگار
تو ملک صید استی ویزدان شکار
(کلیات اقبال ، ص ۲۶۶)

در ابیات مذکور مراد از پیر عجم ، صاحب کتاب (دارد کتاب)
و رومی همانا مولانا جلال الدین محمد بلخی می باشد و در بیت
سوم اشاره به این شعر مولانا نموده است ، که :

بزیر کنگره کبریاش مردانند
فرشته صید و پیمبر شکار ویزدان گیر
(کلیات اقبال ، ص ۲۶۶)

در مقایسه مذکور اقبال لاهوری به این نتیجه رسیده است که
گویته شاعر آلمانی شخصیت آگاه و قابل احترام بوده و او را پیر و
طریق پر خم و پیچ وادی عشق یافته و مولانای بلخی را در این
راستا ، استاد مسیر عشق می داند. به همین گونه اقبال لاهوری در
جاوید نامه کلیات خویش به شرح (اسرار معراج) توسط روح
حضرت رومی (مولانا جلال الدین بلخی) گفت و شنود کرده و در
اسرار شب معراج این غزل مشهور مولانا را جا داده است :

بگشای لب که قند فراوانم آرزوست
بنمای رخ که باغ و گلستانم آرزوست

یک دست جام باده و یک دست زلف یار
رقصی چنین میانۀ میدانم آرزوست
کفتی زناز (بیش مرنجان مرا برو)
آن گفتنت که (بیش مرنجانم) آرزوست
البته در بعضی از نسخه ها مصراع بیت اول یکی در جای دیگر
قرار گرفته و به این شکل ضبط گردیده است :

بنمای رخ که باغ گلستانم آرزوست
بگشای لب که قند فراوانم آرزوست
همچنان بیت دوم مذکور در غزل مولانا پس از هژده بیت آمده و
بیت سوم پیش از بیت دوم می باشد که در دیوان اقبال به حالت اولی
آن نبود و در جایگاه ابیات نظر به ضرورت تغییر وارد گردیده است.
اقبال لاهوری در قطعه شعری زیر نام جلال و هگل ، فلسفه مولانای
بلخی و هگل را مقایسه نموده است. حقایق را که باعث اندیشه باز او گردیده
است مدیون عنایت فلسفه مولانا جلال الدین محمد بلخی میدانند.
برای روشن شدن بهتر موضوع چند بیت مقایسه وی مولوی
وهگل را به نظاره می نشینیم.

میگشودم شبی به ناخن فکر
عقده های حکیم آلمانی
آنکه اندیشه اش برهنه نمود
ابدی را ز کسوت آنی

***

چون به دریای او فرو رفتم
کشتی عقل گشت طوفانی
خواب بر من دمید افسونی
چشم بسستم زباقی و فانی
نگه شوق تیز تر گردید
چهره بنمود پیر یزدانی
آفتابی که از تجلی او
افق روم و شام نورانی
شعله اش در جهان تیره نهاد
به بیابان چراغ رهبانی
معنی از حرف او همی روید
صفت لاله های نعمانی
گفت با من چه خفته یی برخیز
به سرابی سفینه می رانی
به خرد راه عشق می پویی
به چراغ آفتاب می جویی

(کلیات اقبال ، ص ۲۶۴)

اقبال در بخش دیگر جاوید نامه ، زیر عنوان (فرو رفتن به دریای زهره
و دیدن ارواح فرعون) مولانای بلخ را اینچنین به وصف گرفته است:

پیر روم آن صاحب ذکر جمیل
ضرب او را سـطوت ضرب خلیل

این غزل در عالم مستی سرود
هر خدای کهنه آمد در سجود

اقبال پس از ذکر جمیل مولانا این غزل او را درج دیوان خویش
ساخته پیشکش نموده است.

باز بر رفته و آینده نظر باید کرد
هله برخیز که اندیشه دگر باید کرد
عشق بر ناقه ایام کشد محمل خویش
عاشقی را حله از شام و سحر باید کرد

به همین گونه اقبال لاهوری و مولانای بلخ با استناد از آیات قرآن
کریم و احادیث نبوی اشعارشان را استحکام بخشیده و در طی
منازل وادی بیکران عشق و سایر مطالب سیر و سلوک ویژه گیهای
همگون و مشترک دارند، که ایجاب پژوهش جداگانه را مینماید.
فرجام سخن اینکه آزاداندیشی و صفای باطنی اقبال تحت تأثیر
جذبه های روحانی مولانا قرار داشته و برای اثبات مطالب و تحکیم
سروده های خویش از مثنوی معنوی و دیوان شمس بار بار استمداد
جسته و از مولانای بلخ به اسم پیر روم نام برده است.
بنا بر آن میتوان گفت که اندیشه مولانای بلخ در تکوین و آفرینش
های اقبال لاهوری نقش بارز و موثر داشته و در مسیر انجام رسالت
آزادمنشانه اش ممد واقع شده است.

علامه اقبال د افغانستان له نظره

منابع و ماخذ:

- ۱ اقبال لاهوري، کلیات اشعار فارسی، بامقدمه سرورش، چاپ هشتم، تهران، ۱۳۸۱ ش، صص ۲۹ و ۳۰.
- ۲ همانجا، ص ۳۱.
- ۳ همانجا، صص ۳۳ و ۳۴.
- ۴ همانجا، صص ۳۴ و ۳۵.
- ۵ نیلاب رحیمی، اقبال از نظر صاحب نظران و دانشمندان، مجله خراسان، شماره ۵۴، کابل، ۱۳۸۳ ش، ۶۴.
- ۶ کلیات اقبال، ص ۳۵.
- ۷ همانجا، ص ۴۲.
- ۸ سید ابوالحسن علی ندوی، شگفتیهای اندیشه اقبال لاهوری، ترجمه ابو شعیب عبدالقادر دهان، انتشارات شیخ احمد جام، ۱۳۷۷ ش، ص ۴۲.
- ۹ حسن عمید، فرهنگ فارسی، انتشارات امیر کبیر، تهران، ۱۳۸۳ ش، ص ۱۸۴.
- ۱۰ دکتر سید صادق گوهرین، اصطلاحات تصوف، جلد نهم، انتشارات زوار، تهران، ۱۳۸۳، ص ۳۹۷.

***

خېړ نوال عبدالشکور قیومي

دلوی او بڅښوونکي خدای په نامه

علامه اقبال ، افغان او افغانستان

درنو دانشمندانو او قدرمنو حضارو په اجازه :

آسیا یک پیکر آب و گل است
ملت افغان در آن پیکر دل است
از فساد او فساد آسیا
در گشاد او گشاد آسیا
تا دل آزاد است آزاد است تن
ورنه گاهی در ره باد است تن
(علامه اقبال)

علامه اقبال لاهوري په داسې شرایطو کې ژوند کاوه چې اکثره اسلامي هېوادونه د استعمار تر ولکې لاندې و، په دې وخت کې افغانستان داسې هېواد و چې د وطن د ازادۍ لپاره یې پراخې مبارزې او مقاومتونه تر سره کړي وو. نو همدغه عوامل وو، چې د علامه اقبال لاهوري اړیکه د سیمې د نورو هېوادونو په پرتله له افغاني ټولني سره زیاته وه.

یو له دغو عواملو څخه د اقبال د کلیات مدون احمد سروش د کلیات په سریزه کې داسې ورته اشاره کوي: « اقبال به ملت و دولت افغانستان علاقه شدید داشت و آزادي ملت مسلمان افغان را از یوغ یک کشور اروپایی با نظر احترام مینگریست و این استقلال را برای

علامه اقبال د افغانستان له نظره

آینده مسلمین هند به فال نیک گرفته و بطرز خاص چشم امید به این کشور اسلامي دوخته بود...»

له دغو لاندینیو بېلگو څخه دغه پایله تر لاسه کوو، چې علامه اقبال تل له افغانانو سره اړیکه لرلې، کله چې د محمد نادر شاه په بلنه کابل ته راغی خو ورځې یې چې دلته تېرې کړې، د غزني له لارې کندهار ته ولاړ او هلته یې د کندهار په ستاینه کې د بیتونه وړاندې کړل.

قندهار آن کشور مینو سواد
اهل دل را خاک او خاک مراد
رنگ ها بوها هوا ها آب ها
آب ها تابنده چون سیماب ها

علامه اقبال احمد شاه بابا د (مرد ابدالي) تر سرلیک لاندې بیا داسې ستایي:

مرد ابدالي وجودش آيتي
داد افغان را اساس ملتى
آن شهيد ان محبت را امام
آبروى هندو چین و روم و شام
ناش از خورشيد و مه تابنده تر
خاک قبرش از من و تو زنده تر

دا راز علامه اقبال سنایي غزنوي ته هم زیات ارادت او عقیدت درلود، نو ځکه یې په (مثنوي مسافر) کې داسې یادونه کوي.

علامه اقبال د افغانانو له نظره

آه غزني! آن حريم علم و فن
مرغزار شير مرد ان كهن
خفته در خاكش حكيم غزنوي
از نوای او دل مردان قوي

گورو چې علامه اقبال په خپلو شعرونو کې د افغانانو د سيمو او مشاهيرو يادونه کوي، په همدې ډول داسې څرگندېږي چې اقبال د افغانانو له تاريخ، فرهنگ او دمېړنيو له کارنامو څخه د زمانې گردونه او دورې راڅنډي او په ذهنونو کې يې يو حل بيار اتداعي کوي. اقبال افغاني سيد جمال الدين دامام او مثالي شخصيت په توگه داسې راپېژني:

رفتم و ديدم دو مرد اندر قيام
مقتدي تاتار و افغاني امام
سيد السادات مولانا جمال
زنده از گفتار او سنگ و سفال

دا راز کله چې علامه اقبال د نادر شاه په بلنه کابل ته راځي، دغه ښار بيا داسې ستايي:

شهر کابل خطه يی جنت نظير
آب حيوان از رگ تا کاش بگير
چشم صايب از سوادش سرمه چين
روشن و پاينده باد آن سرزمين

علامه اقبال د افغانستان له نظره

در ظلام شب سمن زارش نگر
بر بساط سبزه می غلطد سحر
اقبال لاهوري څرنگه چې د افغانستان د خلکو د مېراني او زپورتيا
ستاینه کوي، ددوی له وروسته پاتي والي هم ځورپري، لکه چې وايي:
سرزمینی کبک او شاهین مزاج
آهوی او گیرد از شیران خراج
در فضایش جره بازان تیز جنگ
لرزه برتن از نهیب شان پلنگ
لیکن از بی مرکزی آشفته روز
بی نظام و ناتمام ونیم سوز

علامه اقبال لاهوري د پښتو شعرو شاعری څخه هم ناخبره نه و دی د
توري او قلم د خاوند خوشال خان خټک په باب داسې وايي:

خوش سرود آن شاعر افغان شناس
آنکه بیند باز گوید بی هراس
آن حکیم ملت افغانیان
آن طیب ملت افغانیان
راز قومی دید و بیباکانه گفت
حرف حق با شوخی رندانه گفت

د یادونې وړ ده چې د علامه اقبال لاهوري پر شعر د دري ژبې د
سترو شاعرانو لکه مولانا جلال الدین محمد بلخي، ناصر خسرو،
عبدالرحمن جامي او سنایي غزنوي د شعر اغېز د پریات دی، یا په

علامه اقبال د افغانستان له نظره

بله وینا ددغو شاعرانو د فکر، خیال او مضمون یو ښکلی او رنگین امتزاج دده شعر ته څخه بللی دی، د اقبال دا بېلگه د پورتني ادعا د ثبوت لپاره راوړو، چې د مولانا جلال الدین محمد بلخي په پېروې یاسبک یې لیکلې ده:

صورت نپرستم من بتخانه شکستم من
آن سیل سبک سیرم هر بند گستم من
در بود ونبود من اندیشه گمان ها داشت
از عشق هویدا شد این نکته که هستم من
در دیر نیاز من در کعبه نماز من
زنار به دوشم من تسبیح به دستم من
سرمایه ی درد تو غارت نتوان کرد
اشکی که زدل خیزد در دیده شکستم من
فرزانه به گفتم دیوانه به کردارم
از باده شوق تو هشیارم ومستم من

***

معاون سر محقق محمد فاضل شریفی

سهم اقبال در تحول شعر فارسی دری

من فدای آنکه خود را دیده است

عصر حاضر را نکوسنجیده است

(اقبال)

در گستره زبان و ادب فارسی دری، علامه اقبال لاهوری، نامی است بلند آوازه و قابل فخر، زیرا او توانست دریکی از بحرانی ترین دوره های ادبی و در عصر روزمانی که شعر دری، سوگندانه یاد و خاطره روزگار اعتلا و رفعت خویش را به ماتم نشسته بود، به عنوان سخنور مبتکر و چیره دست، با وارد شدن در قلمرو شعری دری، مکتب جدید را که بر مبنای جهانی بینی عالی و فلسفه بدیع خودی، استوار بود، اساس گذاشته (۱) و بازار ادب را رونق دوباره بخشد.

همه آنهایی که از علامه اقبال و بینش معنوی، موازین فکری و باروهای سیاسی او آگاهی دارند، بدون هیچ شبهه یی به برازنده گی شخصیت و افکار ماندگار و دوران سازاین فرهیخته زمان در تمدادی زمانی یی که حیات به سر می برد، تا اکنون که اندیشه های ماندگارش را در اطراف و اکناف عالم خریداران بی شماری می باشد، باور تردید ناپذیر خواهند داشت. (۲)

اقبال با قدرت بیان سحرانگیز و خارق العاده و اندیشه های سازنده و روشنگری که داشت، نه تنها بر ضد ابتدال و بی مایه گی در حریم شعر دری به مبارزه پرداخته و قامت برافراشت؛ بل در سایر عرصه های

علامه اقبال د افغانانو له نظره

حیات اجتماعی نیز به عنوان یک مصلح آگاه و خبیر - ملل شرق به ویژه آن دسته از مسلمانان گیتی را که به گفته لسان الغیب حافظ: «چون ندیدن حقیقت ره افسانه زدند» - در خواب غفلت فرورفته «آسمان را دور و زمین را سخت» انگاشته بار جحان دادن نفاق و خود بینی بروفاق و بلند نظری، زمینه را برای اشغال سرزمین های زر خیز و پهناور خویش به وسیله استعمار گران زمان مساعد ساخته بودند به بیداری فراخوانده، پیام به پاخواستن، خود را دریافتن و زنده گی را درک کردن سرداد و بدین گونه آرزو، امید و تلاش را به آنها گوشزد نمود:

زنده گانی رابقا از مدعا ست
کارا و نش را در از مدعا ست
زنده گی در جستجو پوشیده است
اصل او در آرزو پوشیده است
آرزو را در دل خود زنده دار
توانگردد مشیت خاک تو مزار
آرزو جان جهان رنگ و بو ست
فطرت هر شی امین آرزو ست
از تمنی ارقص دل در سینه ها
سینه ها از تاب او آینه ها
طاقت پرواز بخشد خاک را
خضر باشد موسی ادراک را

علامه اقبال د افغانستان له نظره

دل زسوز آرزو گيرد حیات
غير حق ميرد چواو گيرد حیات
.....

آرزو هنگامه آرای خودی
موج بیتابی زدريای خودی
آرزو صید مقاصد را کمند
دفتر افعال را شیرازه بند
زنده را نفي تمنای مرده کرد
شعله را نقصان سوزا فسرده کرد... (۳)

اقبال بآبهره گیری از دانش عصر و استعداد ذاتی بی که خداوند (ج) برایش ارزانی داشته بود، درآشفته دورانی که ذکرش رفت، موفق شد تا عنان هدایت کشتی به گل نشسته شعرا فسون شده در «خط و خال و زلف یار» رابه دست گرفته و باد میدن روح دوباره به آن، به سوی ساحل رستگاری و نجات رهنمونش شود. به همین سبب است که وی یکسره باشعر درآمیخته و درآن پیچیده است.

**در سخن پیچیده ام چون بوی گل در برگ گل
هر که خواهد تا شناسد در سخن بیند مرا**

و بنا بر همان اشتیاق و عقیده شعرا وسیله بی برتر، برای تراوش اندیشه هایش قرار داده و به جوهر ذاتی و اصلی شعر دست یافت. (۴)
اقبال باره یافتن به عمق وضعیت زمان در قلمرو فرهنگی ما و بادرک تأثیر عمیق و سازنده ادبیات در بیدار ساختن اذهان عامه بر آن

علامه اقبال د افغانستان له نظره

شد. تاشعرش رابه دبستان وآموزشگاهي براي نوسازي اندیشه های هم روزگاراناش که اکثرأ به چیزی فراتر از لقمهٔ نان نمی اندیشیده وبه همان باورهای متحجرانه وراکد قرون وسطایی خویش فخرمی فروختند - مبدل سازد. به همین منظور عزمش رابرای نوسازي فکر، اندیشه وحتی قالب شعردری جزم نمودو توانست اسمش رادر صدر شعرای ناموروسحرکار دری زبان آن ایام که درپی تجدید بنا ونوسازي شعرآسیب دیدهٔ دری ازگزند روزگار کمر بسته بودند، قرار دهد.

رجحان وبرتری اقبال نسبت به سخنوران دری زبان معاصرکه درسرمینههای ایران، افغانستان وتاجیکستان می زیسته ودرجهت نوآوری درشکل ومحتوای شعرکوشا بودند ازاین جهت بیشتر است که اگرشاعردری زبان درافغانستان یاایران و... به چنان اقدامی مبادرت ورزیده ودرزمینه تلاشهایی نمود - باتوجه به اینکه زبان دری، زبان مادری اش بود. مسوولیت ورسالت داشت تادرجهت بارورساختن زبان وشعرخود سعی وتلاش نماید. ازجانب دیگر او درمحیطی پرورش یافته ومی زیست که شعروادب دری درآنجازاده وپروریده شده وبیش ازهزار سال عمرداشت وطبیعی است که شاعر آن سامان باتمام قاعده ها وقوانین آن زبان خوگرفته ومأنوس شده بود. اما برای فردی مانند اقبال - نوسازي شعردری وپدید آوردن دگرگونیهایی درآن به این علت که زبان مادری اش، زبانی غیرازدری

علامه اقبال د افغانستان له نظره

بود باید مشکل مینمود و دست نیافتنی - هر چند که زبان و ادب دری در هندوستان نیز ریشه های دیرینه داشته و در مناطق وسیعی از آنکشور به وسیله آن افهام و تفهیم صورت میگرفت. اما با وجود آن نیز زبان طراز اول در آن سرزمین زبان «اردو» بود و اکثریتی از مردم هندوستان به زبان دری تسلط نداشتند و خود اقبال نیز به روانی یی که شعر دری می سرود، به آن فصاحت توانایی صحبت در زبان یاد شده را نداشت.

به استناد سخنان استاد «پرونتا» که در سفر علامه اقبال به افغانستان، از جانب زمامداران وقت به مهمانداری از وی گماشته شده بود و در گشت و گذارهایی که اقبال در افغانستان داشت همگام با او در سفر بوده است: «اقبال چنانکه به فارسی دری شعر می سرود، روان صحبت کرده نمی توانست.» (۵) و همچنان بنا به قول علامه محیط «طباطبائی» از شعرای معاصر اقبال در ایران: «زبان فارسی یی که اقبال در سخن خود به کار برده است از زبان فارسی شعرای نزدیک به زمان او مانند: حالی، غالب، غنی و واقف فصیحتر نبود؛ ولی روح تازه یی که او در پیکر سالخورده زبان فارسی دری با قالبهای تازه یی که در سخنوری برای بیان افکار عرفانی و عقاید مذهبی به کار می بست، دمید و آن را با اندیشه های تازه قرن مابین جهانیان معرفی کرد.» (۶)

علامه اقبال د افغانستان له نظره

از یاد آوری نکات فوق برمی آید که باید نوگرایی در شعرداری برای اقبال دشوار می آمد و این در حالی است که اونه، به مشکل، بلکه با سهولتی که از استعداد اعجاب انگیز وی حکایت میکند، موفق گردید تا در این زمینه تبارز مثبت نموده و حتی در برخی از موارد گوی سبقت را نسبت به تعدادی از همگان خویش ربوده و در این راستا، پیشگام و پیش آهنگ شود.

به استناد شواهد و پژوهشهای صورت گرفته در مورد آغاز روند نوگرایی در شکل و محتوایی شعرداری در کشور های ایران و افغانستان برمی آید که نخستین جستارها در جهت شکستن قالبهای شعری کهن و وارد آوردن تحول در شکل و محتوای شعری دری، در ایران و کشور ما، با فاصله های زمانی اندک به اوایل سده حاضر برمیگردد. به ویژه در افغانستان از آغاز نشر دوباره «سراج الاخبار» به وسیله دانشمند و متفکر نامور کشور، علامه محمود طرزی از سالهای ۱۹۱۱ و بعدتر از آن با فرازها و نشیبهایی که در زمینه پدید آمد، عده یی از سخنوران پیشگام و نوجوی ما، بالاخص محمود طرزی داوی، مستغنی، عبدالرحمان لودین و... (۷) توانستند در مورد به تجربه هایی دست یابند و در طی همین مدت و اندکی پس از آن اشعاری در فورمهای نزدیک به ترجیح بند ترکیب بند، وهم مستزاد در بعضی نشریات کشور و در هیأت تازه به چاپ رسید که از این میان به سروده های «مرثیه مینا» و «مکتب»

علامه اقبال د افغانانو له نظره

از علامه طرزی، سروده «شب اندر دامن کوه...» از استاد خلیل الله خلیلی و سروده به «شاعرنو» از رضامایل که سروده که اخیرالذکر در سال ۱۳۲۷ ه. خ. و در مجله هرات به نشر رسید. (۸) میتوان به عنوان نخستین تلاشهای در عرصه دگراندیشی در شعر معاصر در نام گرفت، اما علامه اقبال نیز در طی همین سالها با زبان شیوا تروپیراسته تروقوت بیان بیشتر در زمینه های فوق به تجارب ارزشمندی دست یافته بود که حتی تعدادی از سخنوران به اقتفا از وی در این زمینه نمونه هایی را ارایه نمودند. به عنوان مثال می توان از سروده رضامایل تحت عنوان به «شاعرنو» یاد کرد. با خوانش سروده به شاعرنو به طور حتم این باورد ذهن ما قوت میگیرد که در سرایش سروده یاد، شده رضامایل از ترکیب بند گونه، زیرا اقبال که تاریخ سرایش آن قدمت بیشتری نسبت به زمان سرایش «به شاعرنو» می باشد تأثیر پذیرفته است.

ترکیب گونه اقبال اینگونه آغاز میشود:

از من ای باد صبا گوی به دانای فرنگ
عقل تابال گشوده ست گرفتار تر است
برق را این به جگر می زند آن رام کند
عشق از عقل فسون پیشه جگردار تر است
چشم جز رنگ گل ولاله نبیند ورنه
آنچه در پرده رنگ است پدیدار تر است

عجب آن نیست که اعجاز مسیحاداری
عجب اینست که بیمار تو بیمار تراست
دانش اندوخته یی دل ز کف انداخته یی
آه زان نقد گران مایه که درباخته یی
حکمت و فلسفه کاریست که پایانش نیست
سیلی عشق و محبت به دبستانش نیست
بیشتر راه دل مردم بیچاره زند
فتنه یی نیست که در چشم سخندانش نیست
دل ز نار خنگ او به تپیدن نرسد
لذتی در خلش غمزه پنهانش نیست
دشنت و کسب آن نور دید و غزالی نگرفت
طوف گلشن زد و یک گل به گریانش نیست
چاره این است که از عشق گشادی طلبیم
پیش او سجده گذاریم و مرادی طلبیم (۹)
و محمد رضامایل نیز سروده به «شاعرنو» را اینگونه ردیف می

بندد:

زمن به شاعر عاصرقمر بگو به ادب
که شعر خوب نه آنست کوشر زانیست
به خون دل سخن خویش آب و رنگ بده
اگر ز دل نخورد آب شعر گیرانیست
مصروعی از قطره خونی بساز
بیتکی از سوز قانونی بساز

علامه اقبال د افغانستان له نظره

زروری قافییه بگذر اسیر لفظ مباحش
تلاش معنی باریک جاودانی کن
به خاکیان توپییامی ز قدسیان آور
جهان توپر از نواهای آسمانی کن
نغمه را طور دیگر جـولان بـده
در تن الفاظ شیواجان بده... (۱۰)

نوآوری و ابتکار اقبال در شکل و محتوای شعر دردی، فقط منحصر به
قلب یاد شده نمی باشد. او در قالبهای دیگر شعر سنتی نیز دست به
نوآوریهایی زده است. به نمونه یی از مثنوی گونه های وی توجه
میکنیم:

عقل تو حاصل حیات عشق تو سرکائنات
پیکر خاک خوش بیا این سوی عالم جهات
زهـره و ماه و مشـتری از تور قیب یکدیگر
از پیـی یک نگاه تو کشمکش تجلیات
در ره دوست جلوه هاست تازه به تازه نوبه نو
صاحب شوق و آرزو دل ندهد به کلیات

صدق و صفاست زنده گی نشو و نماست زنده گی
تا ابد از ازل بتاز ملک خداست زنده گی... (۱۱)
و این هم نمونه هایی از نوگرایی های اقبال در قالب ترجیح بند:
خیز که در کوه و دشت خیمه زد ابر بهار
مست ترنم هزار، طوطی و دراج و سار، بر طرف

علامه اقبال د افغانستان له نظره

جوييار، گشت گل ولاله زار، چشم تماشايبار
خيزکه درکوه ودشت خيمه زد ابريار

.....

خيزکه درباغ وراغ قافله گل رسيد
بادبهاران وزيد، مرغ نوا آفريد، لاله گريان دريد،
حسن گل تازه چيد، عشق غم نوخريد
خيزکه درباغ وراغ قافله گل رسيد

.....

بليکان درصفير، صلصلکان درخروش
خون چمن گرم جوش، ای که نشيني خموش،
درشکن آيين هوش، باده معنی بنوش،
نغمه سراگل پيوش

بليکان درصفير، صلصلکان درخروش....(۱۲)
نمونه يی ديگر در شبا هت به قالبهای جديد:

گفتند فرود آي زاوج مه و پرويز
برخود زن و با بحر پر آشوب بياميز

باموج در آميز نقش دگرانگيز تابنده گهر خيز
من عيش هم آغوش ز دريا نخريدم
آن باده که از خویش ربايد نچشيدم
از خود نرمي دم ز آفاق بريدم بر لاله چکيدم

علامه اقبال دافغانانوله نظره

گل گفت که هنگامه مرغان سحرچيست؟
این انجمن آراسته بالای شجر چيست؟
این زیروزبرچيست؟
پایان نظرچيست؟ خارگل تر چيست؟... (۱۳)

هرچند بیشترین قالبهای شعری بی را که اقبال به منظور درآغوش داشتن و پروردن افکار و باور داشت های خود به کار گرفت، شامل قصیده، قطعه، رباعی، مثنوی و غزل میگردد؛ اما به گونه بی که در نمونه های بالا دیدیم او نه تنها در استفاده از قالبهای سنتی شعر دردی سرآمد روزگار بود. بلکه بانروی خلاق و جولانگر خامه ستبرش، توانایی و استعداد آنرا نیز داشت که گاه گاهی با فروریختن قالبهای کلاسیک شعر دردی و کوتاه و بلند ساختن مصراع ها، به هم عصران خویش ثابت سازد که تبحر و دانش او در زبان و ادب دردی کمتر از سایر سخنوران موفق و ماندگار نوجوی زمان نیست. (۱۴)

وازهمین جاست که ملک الشعرا بهار، از شعرای توانمند و زبردست

دردی، در روزگار اقبال ویرا چنین به توصیف نشسته است:

قرن حاضر خاصه اقبال گشت
واحدی کز صد هزاران برگذشت
هیکلی گشت از سخن گویی به پا
گفت «کل الصيد فی جوف الغراء»

علامه اقبال د افغانستان له نظره

شاعران گشتند جیش تارومار

وین مبارز کرد کار صد سوار... (۱۵)

وهم مولاناخال محمدخسته از شعرای پرتوان کشور که باعلامه اقبال و آثارش محشور بود (۱۶) وی را چنین ستایش نموده است:

قبول خالق و مخلوق حضرت اقبال

که درفتوت او فتنه زینهار آورد

خوشابه طالع و بخت رسای مادر دهر

پس از قرون، چو فرزند کامگار آورد

الا به خطه غرب از پیام تو مشرق

دیوار خاوریان آب و اعتبار آورد

جهان زبانگ و ناله زیور عجم

به شوق و جذبیه کهن تازه گیسو دار آورد

چه سوز بود خدایابه ساز این هنر

به رقص کابل و ایران وهم تار آورد

به آن صفات که اقبال مسلم است موصوف

به عمرها نتوانیم در شمار آورد... (۱۷)

قابل یاد کرد است که مولانا خسته با دریافت درایت و توانمندی

اقبال و خدمت بزرگی که او با سرایش کلیات شعر دری اش، به زبان

و ادب دری نموده است. سروده های دیگری نیز در مدح اقبال دارد که

در همه آنها افکار نوین و سازنده او به ستایش گرفته شده اند (۱۸)

اقبال خودش نیز بایان اینکه:

من فدای آنکه خود را دیده است

عصر حاضر را نکو سنجیده است... (۱۹)

به شرح این مهم پرداخته که وی همانسانی که «رموز بیخودی» رابه پرده گفته اسرار خودی را فاش ساخت مغز قرآن را برداشت و زبور عجمش نامیده با «بانگ درا» «پیام مشرق» رابازگفت... (۲۰) و با پژوهش و وقوف یافتن از فلسفه غرب و عرفان شرق (۲۱) برای انسان روزگارش پیام نوی از زیستن داد، قادر است تادر ادب عصرش نیز روحی تازه دمیده و «طرحی نو برانگیزد»

درفرجام سخن به این نتیجه دست می یابیم که اقبال درکنار تفکر جدیدی که درعرصه های سیاسی، فلسفی و... داشت درزمینه شعردری نیز صاحب تفکر و طرز کار جدیدی بود. اگرنا باشد در رابطه به ابعاد وسیع ابداع ابتکار و نوآوری های لطف آمیز این فرهیخته دوران در رابطه به شعردری، اوراق زرین کلیات ماندگار شعرش را مرور نماییم، بی گمان میتوانیم به این حقیقت روشن و آشکار دست یابیم که هربرگی از صفحات رنگین سروده های موصوف مشحون از نوجویی و نوگرایی میباشد. نوگرایی او گاه در مفهوم است وزمانی نیز در شکل و محتوای شعردری و حقا که «عمق اندیشه ها و قدرتش برای بیان افکار عمیق سزاوار تحسین است.» (۲۲) از همین سبب بایسته دیده میشود تادر رابطه به ابعاد مختلف نوآوری های وی در شعردری پژوهشهای گسترده تر و دامنه دار تری به عمل آمده و بدین وسیله شمه یی از دین و حق بزرگی

علامه اقبال د افغانستان له نظره

که علامه اقبال لاهوری نسبت به زبان و ادب این سامان دارد، اداشده بتواند.

پی نوشتها:

- ۱- غلام یحیی فرهنگ، اقبال شاعر و متفکر ماندگار، مجله اورنگ هفتم، ش ۳۹ انجمن ادبی هرات، خزان ۱۳۸۳، ص ۲۱.
- ۲- نیلاب رحیمی، اقبال از نظر دانشمندان، مجله خراسان، ش ۵۴، حمل ثور ۱۳۸۳، ص ۵۶.
- ۳- کلیات اقبال لاهوری، به اهتمام پروین قائمی، انتشارات پیمان، تهران: ۱۳۸۲، ص ص ۱۸-۱۹.
- ۴- غلام یحیی فرهنگ، همان اثر، ص ۲۲.
- ۵- نیلاب رحیمی، همان اثر، ص ۵۹.
- ۶- همانجا، ص ۶۱.
- ۷- سیدعلیشاه روستیاری، مراحل تحول شعر دری، مجله خراسان، ش ۵۶، اسد سنبله ۱۳۸۳، ص ۵۸.
- ۸- محمد فاضل شریفی، روند شعر نو در افغانستان، جهت ترفیع معاون محقق، اکادمی علوم افغانستان، کابل: ۱۳۸۴، ص ۵۵.
- ۹- کلیات اقبال، ص ۲۳۱.
- ۱۰- اسدالله حبیب ادبیات دری در نیمه نخستین سده بیستم، نشرات ملتهب، پشاور: ۱۳۸۱، ص ۱۳۵.
- ۱۱- کلیات اقبال، ص ۲۵۵.
- ۱۲- همان اثر، ص ۱۹۵.
- ۱۳- همانجا، ص ۲۰۶.

علامه اقبال د افغانستان له نظره

- ۱۴- محمد آصف گلزاد، کاوش گونه یی در شعر اقبال مجله خراسان، ش ۶۰، حمل ثور ۱۳۸۴، ص ۳۴.
- ۱۵- غضنفر علی اف، سخنی چند درباره... مجله سخن، دوره هفدهم، ش ۱۰، تهران: ۱۳۴۶، ص ۹۶۴.
- ۱۶- محمد آصف گلزاد، مولانا خال محمد خسته و آثار او مجله خراسان، ش ۴۹، جدی حوت ۱۳۸۱، ص ۸۴.
- ۱۷- خال محمد خسته، رمز حیات، به اهتمام مولوی عبدالرؤف، دهلی: ۱۳۵۵، ص ۱۰۷-۱۰۸.
- ۱۸- محمد سرور پاکفر، مولانا خال محمد خسته در هند، مجله خراسان، ش ۵۵، جوزا سرطان ۱۳۸۳، ص ۹۰.
- ۱۹- کلیات اقبال، به کوشش احمد سروش، انتشارات سنایی، تهران: ۱۳۸۱ هـ ص ۳۷۰.
- ۲۰- عبدالله بختانی خدمتگار، شرق آسیا... مجله خراسان، ش ۵۸، قوس جدی ۱۳۸۳، ص ۱۲۲.
- ۲۱- اسد آسمایی، خودی نزد هیگل، نیچه و اقبال، مجله ژوندون، ش اول و دوم، حمل سنبله ۱۳۷۴، ص ۲۹.
- ۲۲- جلیل صابری هروی، شعرای عصر حاضر افغانستان، جلد اول، انتشارات نوند، مشهد: ۱۳۸۱، ص ۱۶۸.

***

پوهندوی عادلہ انوری

عضو دیپارتمنت دری پوهنتون تعلیم و تربیه

نگاهی به اقبال شاعر مرز شکن پارسی گوی

محمد اقبال فرزند شیخ نور محمد لاهوری از شاعران واز نوابغ شرق در (۱۲۵۶) خورشیدی در سیالکوت لاهور با جهانیان پیوست و در (۱۳۱۷) خورشیدی با دار فانی پیروود گفت. شاعر آزاد منش لاهوری نه تنها به لاهور که به مردمان هر گوشه یی این کره خاکی که با شعرش آشناست و کلامش را دوست میدارد پیوند دارد به خصوص جغرافیای پارسی گویان که اقبال را سخت به خود گرویده بود و این زبان را گرمی میداشت و به این زبان شعر میسرود. امروز در افغانستان به خصوص در پوهنتون ها از دیوان اقبال به منظور تحقیقات علمی استفاده به عمل می آید و زیب هر کتابخانه دری زبانان است. در اشعارش ارادت و احساس نیکی نسبت به ملت افغانستان نهفته است؛ مثال:

سرزمینی کبک او شاهین مزاج

آهوی او گیرد از شیران خراج

اقبال در بیشتر اشعارش درس تربیت میدهد، تربیت از نظری سه مرحله دارد، مرحله اول (اطاعت):

در اطاعت کوش ای غفلت شعار

میشود از جبر پیدا اختیار

علامه اقبال د افغانستان له نظره

نا کس از فرمان پذیری کس شود

آتش ار باشد زطغیان خس شود

مرحله دوم) ضبط نفس:

نفس تو مثل شتر خود پرور است

خود پرست و خود سوار و خود سر است

مرد شو و آور زمام او به کف

تا شوی گوهر اگر باشی خرف

مرحله سوم) نیابت الهی:

تا جهان باشد جهان آرا شوی

تاجدار ملک لا یبلی شوی

نایب حق همچو جان عالم است

هستی او ظل اسم اعظم است

تصوف و عرفان مکتب بزرگ اندیشه و عمل است. اقبال در دامان این مکتب چنگ زد و به کلامش رنگینی داد، این مکتب را از تاثیر پذیری مولانا و ارادتش به این شاعر بزرگ به دست آورد:

رومی از احوال جان من خبیر

گفت میخواستی دگر عالم بگیر

گفته میتوانیم که افکار علامه اقبال به نحوی در گرو اندیشه

مولانا است تا جایی که بیت هایی از مولانا را تضمین کرده است؛

مثلاً:

علامه اقبال د افغانستان له نظره

ای که باشی در پی کسب علوم

با تو میگویم پیام پیر روم

علم را برتن زنی ماری بود

علم را بردل زنی یاری بود

وی با مردم و سرزمین افغانستان پیوند عجیبی داشت؛ شعری که از او تا امروز ورد زبان ماست، هر لحظه این پیوند را مستحکمتر میکند:

آسیا یک پیکر آب و گل است

ملت افغان در آن پیکر دل است

علامه اقبال قبل از این که به افغانستان مسافرت نماید از اندیشه های بزرگانی دری زبان؛ چون: مولانا، علی هجویری، سنایی غزنوی، مولانا نوالدین عبدالرحمن جامی و سید جمال الدین الهام پذیر بود و کسانی؛ چون: محمود غزنوی، احمد شاه بابا و شاه امان الله را وصف نموده بود. وی به دعوت نادر شاه در (۱۹۳۳ م.) به افغانستان مسافرت کرد.

اقبال، با خاطرات کابل شعرش را رنگ و بو میدهد و بوی خوش و عطر عنبر سای آن را با تمام وجود احساس کرده است، وی کابل را خطهٔ جنت نظیر یافت؛ شعار ذیل مطداق این ادعاست:

شهر کابل خطهٔ جنت نظیر

آب حیوان از رگ تاکش بگیر

چشم صایب از سوادش سرمه چین

روشن و پاینده باد آن سرزمین

علامه اقبال د افغانستان له نظره

وقتی به مزار ظهیر الدین بابر شاه رفت چنین سرود:
خوشا نصیب که خاک تو آرمد اینجا
که این زمین زطلسم فرنگ آزاد است
زمانی که به شهر غزنی رفته و درودیوار از هم گسیخته آنجا را دید
در حسرتش چنین گفت:

خیزد از دل ناله ها بی اختیار
آه زان شهری که اینجا بود پار
آن دیار و کاخ و کو ویرانه یی است
آن شکوه فال و فر افسانه یی است
در مورد قندهار میگوید:

قندهار آن کشور مینو سواد
اهل دل را خاک او خاک مراد
رنگ ها، بوها، هواها، آب ها
آب ها تابنده چون سیماب ها

چنانکه او به زبان و کشور ما ارادت داشت، بزرگ مردان ادب
پرورمان نیز حس متقابل را داشتند؛ مثلاً قاری عبدالله از شاعران
چیره دست در مرگ علامه اقبال احساسش را چنین ابراز کرد:

باید به نارسایی بخت دژم، گریست
کاقبال را گذاشت که زود از جهان برفت
افتاد گوهری ز کف دهر روی خاک
بیچاره دهر بین که براو این زیان برفت

علامه اقبال د افغانستان له نظره

مایل هروی نیز علامه اقبال لاهوری را شاعر شوریده ، خود آگاه
و آسمان فضل و دانش دانسته وی را می ستاید:

شاعر شوریده خود آگهی
آسمان فضل و دانش را مہی
در نیستان دلش سوز نغیر
گرم رہ، گرم تپش، صاحب ضمیر

اقبال لاهوری در نهضت بیداری شرق سهم بزرگی داشت و به پاس
خدمات بزرگ و ارادتش به زبان و ادب دری مورد تمجید شاعران و
نویسنده گان افغان قرار گرفته است؛ چنان که وقتی استاد خلیل الله
خلیلی به آرامگاهش در لاهور رفت؛ احساس خود را چنین بیان
نمود:

تربیت اقبال را کردم طواف
دولتی دیدم در آنجا بی خلاف
مشیت خاکش برده برگردون سبق
تابد از هر ذره اش انوار حق

میر بهادر واصفی شاعر فی البدیہہ گوی زبان دری اقبال را در پارچه
شعری عروج ناز اقبال سخن و عارف آزاده گوهر نهاد گفته است:

ای عروج ناز اقبال سخن
غرق نور از تو پروبال سخن
توای ای علامه لاهور زاد
عارف آزاده گوهر نهاد

علامه اقبال د افغانستانو له نظره

در نتیجه میتوان اقبال را شاعر آزاده و اقبال سخن شمرده و ارادتش به ملت افغان در حدی بود که شعرش آینه دار این ادعاست و ندای احساس متقابل را نیز دریافت. اقبال شاعر فرداست بدین معنا که با هنجار شکنی در قالب های کلاسیک مالک ابتکار و نوآوری شد در نهایت میتوان این اذهان کرد که اقبال شاعر مرز شکن است و مرز نمیشناسد او به همه جغرافیای شعر و ادب پیوند تنگاتنگ دارد و درفش اقبال شعرش در همه جا در اهتزاز است شعر این شاعر چند بعدی است پیشنهاد من به فرهنگیان و ادب دوستان این است تا با این نوشته ها و بزرگ داشته ها از مقام ادبی و علمی این نابغه شرق اکتفا نکرده با برنامه های وسیع تر به کاوش بوی اندیشه های گرانبار این ابر مرد ادبیات پرداخته و زوایای پنهان کلامش را با تحقیقات پربار به جامعه امروزی به معرفی بگیرند تا باشد حق این شاعر را به نحوی از انحا ادا کرده باشیم.

خپرندوی رفیع الله نیازی

د سیمه ییزو مطالعاتو د مرکز رییس د وینا متن :

له افغانستان او افغانو سره د اقبال د مینې لاملونه

د غونډې درنو گډونوالو خوښندو او وروڼو!

السلام عليكم ورحمة الله وبركاته!

له اقبال پوهنې او اقبال سره زما د معرفت لړۍ د هجرت له مهاله پیل شوې ده. موږ د پښتونخوا د چارسدې ولسوالۍ شبقدر ډېرې سیمې ته نږدې د مهاجرینو په یوه کمپ کې ژوند کاوه. زه په افغان کمشرۍ ښوونځي کې زده کوونکی وم. ددغه ښوونځي په درسي نصاب کې د نورو مضامینو تر څنګ یو مضمون دروژبې وه او دروژبې د مضمون له لومړي ټولګي څخه تر دولسم ټولګي پورې د نصاب برخه و. په دغه مضمون کې به هر کال بېلابېل درسي عنوانونه وو، سم راته نه دي په یاد، خو غالباً د دویم ټولګي دروژبې مضمون په کتاب کې یو لوست د (علامه اقبال لاهوري) په نامه و او تر دغه سرلیک لاندې د اقبال دروژبې د شعر دا بیت هم لیکل شوی و، چې :

لب په اتی هے دعا بن کی تمنا میری
زندگی شمع کی صورت هو خدایا میری

دا بیت مې له هماغه مهاله تر اوسه پورې په ذهن کې پاتې دی، خو په دومره توپیر چې هغه مهال زه د اقبال ددې بیت په ژوره معنانه پوهېدم او بیا د وخت په تېرېدو چې څومره زما زده کړې ډېرېدې او

علامه اقبال د افغانانو له نظره

له ادب سره زما لېوالتيا ډېرېده، نو د اقبال ژوند، شاعري، فکر، افغانستان ته راتگ، له افغانانو سره مينه او نوري برخې هم زما د ازادې مطالعې برخې وگرځېدې او په اړه يې زما د معلوماتو پانگه غښتلې شوه او چې کله هم په افغانستان، پښتونخوا او يا پاکستان کې د اقبال په اړه کوم نوی اثر چاپ شوی او نوي معلومات مخې ته راغلي هغه مو لوستي او دا لړۍ به همداسې روانه وي. اقبال افغانستان ته راغلی، امان الله خان ته يې شعر ويلی، سلطان محمود غزنوي ته يې شعرونه ويلی، د احمد شاه بابا پر مزار يې قصيده ويلې، کابل يې په خپله شاعري کې ستايلی، خوشحال خان خټک يې ياد کړی، په خپلې شاعري کې يې پښتانه خطاب کړي او په ټوله کې يې د سيمې په کچه د افغانستان موقيعيت داسې مهم ارزولی، چې ابادي او سوکالي يې د ټولې سيمې ابادي او سوکالي گڼلې او بربادي يې هم ورته د ټولې سيمې بربادي گڼلې ده. دلته ډېرو نورو مشرانو او پوهانو نږدې هغه ټول شعرونه تاسو ته وويل، چې اقبال په ټوله کې د افغانستان په اړه ويلی، زه غواړم پر دې وغږېږم، چې اقبال ولې دې سيمې او ددې سيمې اوسېدونکو او ددې سيمې شاهيرو ته په خپله شاعري کې دومره درناوی کړی او ډېر يې په عزت او عظمت ياد کړي دي، دا څو دلايل او څو برخې لري، چې دلته ورته اشاره کوو.

علامه اقبال د افغانستان له نظره

۱ - د اقبال د اسلامي فکر سرچينه : نږدې هغو ټولو څېړونکو چې د اقبال په اړه يې څېړنې کړي ، په خپلو څېړنو کې يې دې ته اشارې کړي ، چې گویا د اقبال ټوله شاعري د اسلامي فکر زېږنده ده او اکثر مسایل يې د اسلامي فلسفې په اډانه کې بيان کړي دي . په افغانستان او سيمه کې دهخاند ، محرک او په نوي انداز کې د اسلامي فکر او اسلامي فلسفې بنسټگر ارواښاد سيد جمال الدين افغان و . د سيد د فکر پلوشې په افغانستان ، پخواني هندوستان ، ايران ، ترکيې ، مصر ، عراق او اروپا کې په خورا ځيرکانه ډول خپرې شوي او ډېر خلک ترې اغېزمن شوي دي . ډېر څېړونکي په دې اند دي ، چې اقبال هم د سيد جمال الدين افغان له اسلامي فلسفي فکره اغېزمن شوی او په پخپلو اثارو کې يې ورته انعکاس ورکړی دی ، نو له دې سيمې او ددې سيمې له خلکو سره د اقبال د مينې په خورا ډېرو لاملونو کې يو لامل د سيد جمال الدين افغان له فکره د اقبال اغېزمنتيا په گوته کوي .

۲ - په برصغير کې د اسلام په خپرېدو کې د افغانانو ونډه : اقبال چې له اړه کشميری دی او نیکونه يې د کشمير له برهمنانو څخه وو ، کله چې د دوی کورنۍ د اسلام په دين مشرف شوې وه ، نو ددې سيمې د تاريخ او په ځانگړي ډول په برصغير کې د اسلام د تاريخ له مطالعې پر دې پوهېدلي و ، چې په دې سيمه کې ددې مبارک الهي دين په خپرېدو کې د افغان مشرانو رول خورا ستر او د درناوي وړ دی .

علامه اقبال د افغانانو له نظره

اقبال ته دا څرگنده وه، چې سوري، غوري، غزنوي، لودي او ابدالي افغاني کورنيو او په دغو کورنيو پورې اړوندو افغاني مشرانو په پخواني هند کې د اسلام په خپرېدو کې څومره ستر رول لوبولی دی. دا هم ورته څرگنده وه، چې کله هم په برصغير کې پر مسلمانانو باندې کومه سخته راغلې، د نورو سيمه ييزو اديانو د پيروانو له لوري له کوم گواښ او خطر سره مخامخ شوي، نو افغاني مسلمانو مشرانو د سيمې د مسلمانانو د نجات او مرستې لپاره نه يوازې دا چې مرسته کړې او هغوی يې له ستونزو خلاص کړي، بلکې عملا يې د مسلمانانو د نجات لپاره قربانۍ ورکړي دي. په دې اړه ډېر تاريخي اسناد شته زه نه غواړم د هريوه يادونه وکړم، خو د بېلگې په ډول به د هندوستان د مشهور ديني عالم او د قران کریم د مفسر شاه ولي الله دهلوي د هغه ليک يادونه وکړم، چې د معاصر افغانستان بنسټگر احمد شاه ابدالي رحمه الله عليه ته يې راستولی و او ليکلي يې وو، چې د هند مسلمانان په خورا سخت حالت کې دي او د نورو سيمه ييزو اديانو له ظلم سره مخامخ دي او تاسو زموږ مرسته وکړئ، چې بيا احمد شاه بابا د هغوی د مرستې لپاره هند ته ولاړ. اقبال له بخارا څخه تر کلکتې پورې سيمه کې د افغانانو په واکمنۍ، د دوی له مدنيت، واک او ځواک څخه هم خبر و او په معاصره دوره کې له انگرېزانو سره د افغانانو دمپرانو ځينې برخې خوييې ان له نږدې هم څارلې وې، نو د يوه مسلمان په توگه اقبال په سيمه کې د اسلام د

علامه اقبال د افغانانو له نظره

خپرو لو په برخه کې د افغانانو د هلو ځلو او هڅو نه یوازې دا چې منندوی دی، بلکې د خپل ځان په ګډون ددې سیمې نږدې ټول مسلمانان د افغانانو د احسان پورې ګډې او دغه ټولې خبرې د اقبال په اثارو کې له ورايه څرګندېږي، نو له افغانانو او له افغانستان سره د اقبال د مینې دویم ستر لامل پوهانو او څېړونکي په سیمه کې د اسلام د مبارک دین په خپرېدو کې د افغانانو رول ګڼي .

۳ - فرهنگي او کولتوري اغېز : که څه هر ه ټولنه او انساني طبیعت د خپلې ټولنې د جوړښت، تاریخ، دین، عقایدو، دودونو، جغرافیې او چاپیریال له هر ډول پېښو اغېزمن وي او ځینې ګرځي ، دودونه او رواجونه تر ډېره وخته ان که دین او عقیده یې هم بېله شوي ورسره پاتې وي ، لکه د پخواني هند په مسلمانانو کې هم د خپلو پخوانیو نیکونو او ادیانو ځینې کولتوري او فرهنگي دودونه او کره وړه پاتې دي، خو د اسلام د مین دین له خپرېدو سره د سیمې په فرهنگي او کولتوري جوړښت کې خورا بدلون هم راغی . پر هندوستان د افغانانو د څو پېړیو واکمنیو د سیمې د مسلمانانو پر کولتور او فرهنگ هم ډېر اغېز وکړ او که داسې ووایو، چې په برصغیر کې د اسلامي فرهنگ او کولتور په دودولو او خپرولو کې د افغاني واکمنانو رول خورا څرګند دی . پوهان او څېړونکي د اقبال په فکر او اثارو کې د اسلامي فرهنگ د ارزښتونو شتون هم له افغاني

علامه اقبال د افغانانو له نظره

اسلامي فرهنگ څخه اغېزمن گڼي او دا چې د افغاني فرهنگ عيني برخې د اقبال په شاعري کې څرگنديږي، لامل يې هم همدغه دی. ۴- د افغانستان ستراتيژيک موقعيت :

نه يوازې افغانستان بلکې د پښتونخوا سيمې د اقليم د بدلون او اب هواله مخې په جغرافيو لِحاظ د مرکزي اسيا برخه ده، ورسره افغانستان د ټولې اسيا زړه هم ياد شوی او د سوېلي اسيا، مرکزي اسيا او منځني ختيځ تر منځ د نښلونکي هېواد په توگه هم يادېږي، خو علامه اقبال افغانستان د اسيا د زړه په توگه ياد کړی دی. اقبال وايي که د اسيا د زړه ارام و، ټوله اسيا به ورسره ارامه وي، خو که د زړه نارامه و، نو ټوله اسيا به ورسره نارامه وي، نو د اقبال دا وينا او وړاندوينه نن سبا سل په سلو کې رښتيا ده. پخوا د سيمې عينو وگړو دا فکر کاوه، چې د افغانستان جگړه د افغانستان خپله کورنۍ مسئله ده او په دوی پورې اړه لري، خو دوخت په تېرېدو داروښانه شوه، چې ددې جگړې داور لمبې د سيمې نورو هېوادونو ته هم ورسېدې او اوس اوس خو دا جگړه بېخې دمنځنۍ اسيا او سوېلي اسيا ډېرې برخې نه يوازې دا چې گوانبي، بلکې وخت ناوخت په کې د جگړو او بريدونو پېښې کېږي.

نودرنو گلهونوالو او پوهانو د سيمې ستونزو ته په کتويوازي دامهمه ده، چې د اقبال دورخې د نمانځلو سره سره دې د اقبال مينه وال بايد د اقبال د افکارو د خپرېدو او عملي کېدو لپاره کار وکړي، هغه سيمه او خلک چې

علامه اقبال د افغانانو له نظره

اقبال په خپلو اثارو کې ورته په ډېر درنښت قایل شوی او د دې درنښت دلایل هم مخکې ذکر شول، نن سباله سختو ستونزو سره لاس او ګرېوان ده او ستونزې د هرې ورځې په تېرېدو لا پسې ډېرېږي. که نن د سیمې هېوادونو او په ځانګړي ډول د اقبال لارویانو د سیمې ددغه روان ناوړین په برخه کې غفلت وکړ او پېغوري یې وکړه، نو د هغې ورځې انتظار دې کوي، چې د دې اور لمبې دوی د کاله تر نغري ورسپړي او هغه وخت به بیا ډېر ناوخته وي.

***

شقایقې از گلستان زنده گی

و طرز بېنښ علامه اقبال لاهوری

نعره زد عشق که خونین جگری پیداشد
حسن لرزید که صاحب نظری پیداشد
فطرت آشفته که از خاک جهان مجبور
خودگری، خود شکنی خودنگری پیداشد
(پیام مشرق: ۲۳۶)

محمد اقبال، فرزند شیخ نور محمد و امام بی بی (پیشگامان عرفان و تصوف اسلامی)، در ۱۸ حمل ۱۲۵۹ هـ ش مطابق ۹ نوامبر ۱۸۷۷ میلادی در شهر سیالکوٹ پنجاب دیده به جهان گشود. نیاکان وی از برهمنان عالی رتبه کشمیر بودند؛ در زمان سلطنت شاه زین العابدین (۸۷۲ - ۸۷۷) به دین مقدس اسلام مشرف گردیدند. اقبال به این انتساب چنین تصریح میدارد. (۲)

تنم گلی ز خیابان جنت کشمیر
دل از حریم حجاز و نواز شیراز است
(می باقی: ۲۷۷)

مرا بنگر که در هندوستان دیگر نمی بینی
برهمن زاده رمز آشنایی روم و تبریز است
(زبور عجم: ۱۳۰)

نخستین آثار نبوغ در اقبال : به محض اینکه اقبال هنوز در سن چهار سالگی نه رسیده بود، که گوشش به مفاهیم و مطالب، فصوص الحکم و فتوحات مکی محی الدین ابن عربی اندلسی انس گرفته بود. در مدت کم جلب توجه استاد و دوست پدرش شمس العلماء سید میر حسن قرار گرفت، و او را مجذوب خویش ساخت. همچنان در بین همصنفیان خویش سرآمد شاگردان گردید. در دوره دبستان چند روز بنابه دلایل نتوانست به درسهایش حاضر گردد. هنگام ورودش به صنف استاد پرسید «اقبال! چرا این قدر به دبستان دیر می آیی؟ او بالبخند کودکانه و چهره ای متفکرانه، استاد را چنین پاسخ داد «اقبال همیشه دیر می آید.» آموزگار به این جواب کنایه آمیز او لبخندی زد و آفرین گفت: زیرا اقبال درین جواب از نام خود به عنوان کنایه از بخت و شانس آدم ها استفاده نمود. (۳)

مطلب دیگری از استعداد بلند اقبال : سید میر حسن استاد وی، کودکی از عزیزانش را در کنار خود گرفته بود، و از خانه بیرون رفت و اقبال همرايش بود؛ بعد از مدت کوتاه استاد خسته شد و گفت: «اقبال! کمی این احسان را بردار؟» تا اینکه اقبال خسته شد و آن طفل را جلومغازه گذاشت تا قدری خستگی وی مرفوع گردد. سید میر حسن متوجه شد و گفت: «بغل کردن این بچه برای تو هم

علامه اقبال د افغانستان له نظره

دشوار است؟» اقبال باواژه‌ها بازی کرد و گفت: «خیر استاد! احسان شمابسی گران است.» (۴) در اینجانب نیز یادکرنام احسان مهربانیهای استاد را بیاد آورد که ارزش گران از این زحمت را دارد.

به محض اینکه شهرت و آوازه اقبال در شبه قاره هند در گوشه‌ها طنین انداز گردید، آنهم در زمان متعلمی. هنگامیکه اقبال از (اسکاچ میشن کالیج) به خانه آمد، پدرش از استادان و از وضعیت درسی اش پرسید. وی توضیحات کامل پیرامون وضعیت درسی و جایگاهش در بین اقرانش را به پدرش ارائه نمود. سپس نورمحمد دست بر شانه اش گذاشت و به چشم‌های درخشانش خیره شد آنگاه گفت: «دلم میخواهد در برابر زحمت‌های که برای تحصیل تو میکشم، برایم پاداشی بدهی؟» اقبال پرسید: «چه پاداشی؟ من کوچیزی ندارم» نورمحمد گفت «خدمت به اسلام همین!» تا اینکه مراحل آزمون از مکتب تداوم درس را به دانشگاه لاهور کشانید و اقبال به شهرت خود همه روزه می‌افزود. تا اینکه خبر آمد پدرش در بستری بیماری است. وی غرض عیادت پدرش به سیالکوت رفت و از وی پرسید: «آن عهدی را که من برای خدمت به اسلام باشما بستم ایفا کردم یا خیر؟» پدرش در بستر مرگ گواهی داد: «تو پاداشی مرا پرداخته‌ای» (۵)

باینکه اقبال با سرایش اشعار شورانگیزش شهرت خویش را در حلقه‌های ادبی گسترده‌ش داده بود، اما قرأت دو منظومه خویش ذیل

علامه اقبال د افغانستان له نظره

عنوان « ناله ای یتیم » در سال ۱۸۹۹م در انجمن حمایت اسلام در لاهور و دیگری نیز در انجمن حمایت اسلام در لاهور ذیل عنوان « خطاب یتیم به هلال شب عید فطر » در سال ۱۹۰۲م جایگاهش را در مقام نخست شخصیت های ادبی شبه قاره هند قرار داد.

اما آنچه بیشتر در زنده گی اقبال تأثیر انداخت همان معرفت وی با استاد (سر توماس آرنولد) دانشمند انگلیسی بود، که مدت چندین سال در دانشگاه های مختلف هند تدریس نمود. تحول بزرگی در اندیشه اقبال چون شمس بر مولانا، گذاشت. وی تاحدی به آن استاد خود تمایل داشت که هنگام عزیمت آرنولد به لندن ابیات زیبای که در آن احساس قلبی وی نسبت به استادش ملموس است. میتوان سراغ نمود.

تا ز آغوش وداعش داغ حسرت چیده است
همچو شمع کشته در جسم نگه خوابیده است
ابر رحمت دامن از گلزار من بر چید و رفت
اندکی بر غنچه های آرزو بارید و رفت

و بعد هم حسب درخواست آرنولد غرض تحصیلات مقطع دکتورا به اروپا سفر نمود، در آنجا با مشاهده جو عمیق از فاشیسم و ملیت پرستی که سرزمین اروپا را دچار انحطاط و سردرگمی قرار داده بود. تغییر در اندیشه اقبال رونما گردید. بعد از آن دیگر اقبال یک شاعر هندی نبود، بلکه با برداشت او از قضایای بزرگ جهان در رایة نظریات احیاگرانه شرق برآمد، تا بتواند شرق خوابیده به خصوص مسلمین را

علامه اقبال د افغانستان له نظره

بیدارنموده آنها را به تاریخ بزرگ و پر درخشش نیاکان واجدادشان متوجه نماید، تا عظمت شرق را دوباره برگردانند. (۶)

اینجاست اقبال پایانامه دکتورا خویش را «سیر فلسفه در ایران» برمی‌گزیند. و به مطالعه کتب معتبر فارسی دری همت می‌گمارد و زبان فارسی را به عنوان زبان رسا و سهل برای ابلاغ اندیشه‌ها و پیام بیداری کیان انسانی و اسلامی انتخاب می‌نماید. فلسفه خودی و رموز بیخودی را طرح نموده سرافرازیهای زنده‌گی را در پیمودن راه عزت، استقلال و آزادیستی میداند و در این مسیر دیگران را تحریک و ذهنیت میدهد، تا راه مردانه زیستی و آزادمنشی را پیشه گیرند.

**در جهان نتوان اگر مردانه زیست
همچو مردان جان سپردن زندگی است
تو که از نور «خودی» تابنده ای
گر «خودی» محکم کنی پاینده ای**

چون اقبال شاعر همه مکانها و همه اندیشه‌ها است، بابرگزیدن انسانیت بعنوان محور فکری، شعر خود را از قید زمان و مکان آزاد نموده، شاعری را به یکی از بزرگترین سرچشمه‌های الهام تبدیل نموده است. اقبال ملت‌های مسلمان را به وحدت فرامیخواند و رموز راز سربلندی‌شان را نیز در این پدیده احساس میکند و اینهارا از مرزبندی‌های بی‌اساس و ناسالم بر حذر داشته اصل واقعیت حیات اسلامی را برای ملل اسلام چنین بیان میدارد.

علامه اقبال د افغانستان له نظره

ملت ازیک رنگی دلهاسستی
روشن ازیک جلوه این سیناستی
اهل حق را حجت ودعوایکی است
خیمه ها ازهم جدا، دلهایکی است
ازججا زوجین وایرانیم ما
شبیم یک صبح خندانیم ما
کثرت هرمدعی وحدت شود
پخته چون وحدت شود ملت شود
لااله سرمایة اسرار ما
رشته اش شیرازه افکار ما

اقبال یکی از چالشهای بزرگی که جوانان شرق بخصوص مسلمانها به آن مصاب گردیده اند، تقلید کورکورانه و بی دود تفکیک خیر و شراینها از غرب است. او آنها را از این گرایش شدیداً بر حذر داشته و بایان شیوا مطلب را چنین بیان میدارد.

آدمیست زارنالی داز فرنگ

زندگی هنگامه برچی داز فرنگ

امیدواری، راه وصل و طلوع خورشید نوین را در بستر فرهنگ و ادب شرق برای نسل مردم نوید میدهد.

پس چه باید کرد ای اقوام شرق؟
بازروشن می شود ایام شرق
درض میرش انقلا ب آمدیدید
شب گذشت و آفتاب آمد پدید

علامه اقبال د افغانانو له نظره

البته باید گفت اقبال اندیشه جهانی‌بینی خود را در چوکات فلسفه خودی بیشتر به زبان شعر و نظم بیان داشته و تعریف که اقبال از این دو مفهوم میکند چنین است. وی می‌گوید: «حقیقت فلسفه و شعر چیست؟ حقیقت فلسفه و شعر حرف تمنا و آرزو است، که گوینده جرأت ندارد آنرا روبرو به زبان آورد.»

دکتر شهین دخت مقدم صفیاری در توجیه از این نظر اقبال اندیشه وی را چنین بازگویی نماید: «اقبال معتقد است که پیامبر «صلی الله علیه وسلم» اولین کسی است که مفهوم کامل حقیقت را که مبنای کامل فلسفه است به بشریت می‌دهد بهمین جهت اقبال توصیه می‌کند که هر فلسفه‌ای که مبتنی بر مفهوم نبوی نباشد، ناقص است و فقط عشق به خدا است که میتواند شالوده فلسفه انسانی و جهانی را پایه‌گذاری نماید و اساس این عشق همان خضوع و خشوع و تسلیم کامل به پیامبر است. اقبال همه راه‌ها و روش‌ها و منزل‌های فلسفی و روحی خویش را باینش و جهت یابی ایمان و عرفان اسلامی پیمود و دست آورد سفرها و مطالعات خود را که در مغرب زمین ساخته و پرداخته شده بود، در طبق اخلاص به هم و طنائش تقدیم کرد.»

شرق را دید و عالم را ندید

غرب عالم دید و اندروی خزید (۷)

اقبال باین برداشت که از وضعیت جهان داشت، از گوشه‌گیری و عزلت که صفت ناپسندیده جمعی از صوفی‌مسلمانان، که دست از دنیا شسته و به کنج خلوت نشسته و در بروی خلق بسته اند بیزار است.

علامه اقبال د افغانستان له نظره

او مسلکی که مردم را از زندگی و تلاش بدور داشته و از حقایق مهجور دارد و از وقایع جهان غافل نگهدارد، زهری مهلک دانسته و پرهیز از آن را توصیه نموده است. (۸)

قبای زندگانی چاک تـاکـی

چومـوران آشیان درخاک تـاکـی

بـه پرواز آی و شاهینی بیاموز

تـلاش دانه درخاشاک تـاکـی

اقبال پیروی مکتب خدمت به خلق و کوشش و تلاش است.

زندگی جهداست و استحقاق نیست

جزبه علم انفس و آفاق نیست

اقبال بی ریابویی تکلف دنباله روعرفان واقعی است، پایه و اساس فکر و فلسفه او گرفته شده از قرآن و اسلام است. وی تاکید می‌ورزد روشن فکران متعهد باید چهارچوب فکری خود را با قرآن و اسلام تطبیق دهند، زیرا بدون آن بی چهره و بی هویت خواهند شد.

اقبال داعیه همبستگی مسلمین را بالانموده آنان را به مبارزه از تجاوز بیگانه گان به معمار حرم فرامیخواند. وی باورمند است که مقدس ترین حریم، حرم دل است و کعبه دل را بر کعبه گل برتری ها است و تا حرم دل از سیاهی ها پاک نگردد کار مسلمانان طوریکه می‌خواهند به سامان نه میرسد.

فریاد از افرنگ و دلاویزی افرنگ

فریاد زشیرینی و پرویزی افرنگ

علامه اقبال د افغانستان له نظره

عالم همه ویرانه زچنگیزی افرنگ
معمار حرم بازیه تعمیر جهان خیز
از خواب گران، خواب گران، خواب گران خیز
از خواب گران خیز
(زبور عجم: ۱۴۰)

اگر انسان خود را نشناسد، در حقیقت زندگی را نشناخته است.

بـرون از ورطهٔ بـود و عـدم شـو
فـزون تر زین جهان کـیف و کـم شـو
خـودی تـعیـم رکن در پیکر خویش
چـو ابراهیم، معمار حرم شو (۹)

اقبال عمل را مقصود حیات میداند، عمل است ارزش آدمی نزد خدا و خلق بلند میبرد «وَقُلْ اعْمَلُوا فَسَيَرَى اللَّهُ عَمَلَكُمْ وَرَسُولُهُ وَالْمُؤْمِنُونَ» (توبه: ۱۰۵) یعنی: بگواي محمدانجام دهید کارها را زیرا خداوند، پیامبرش و مسلمانان میبینند کار کرد شما را. اقبال عقیده دارد که حیات مبتنی بر فعالیت مستمر است. وی همیشه بر مبارزه مستمر تاکید دارد:

حدیث بی خبران است بازمانه بساز
زمانه باتونسازد تو بازمانه ستیز

اما اقبال میگوید: «اگر زمانه باتونسازد تو بازمانه بستیز».

او پیوسته در تلاش است تاراه رسیدن به مقصود و نجات این ملت در مبارزه دوام دار خسته گی ناپذیر جستجو نماید و بدین منوال

علامه اقبال دافغانانو له نظره

بامشاهده مظاهری ازبی خبریهای مردم مشرق و نابسامانی های زندگی آنها را دیده و از طرف سنگینی دیوارهای سهمگین و بهم فشردۀ تمدن غرب را به روح انسان احساس کرده. از این رویکردش متوجه به یکی از مهمترین مسائل روزگار مایعنی «شرق و غرب» نموده اکسیر نجات بخش را در تمسک به عروت الوثقی محمدی میداند؛ یگانه راه کامیابی را در پیمودن راه عزت و شکوه و نه ترس بودن از ناملایمات زندگی بر می شمارد. (۱۰)

بیاساقی نقاب از رخ بر افکن
چکید از چشم من خون دل من
به آن لحنی که نی شرقی نه غربی است
نوائی از مقام «لا تخف» زن
(ارمغان حجاز: ۴۵۴)

اقبال با اینکه یک عارف و پارسا است، نقش عقل را در تعیین مسیر درست، پرارزش جلوه داده آن را مبین تفکیک نیروها میداند و عقل را بدو نوع تقسیم میکند.

عقل خودبین دگرو عقل جهان بین دگراست
بال بلبیل دگرو بازوی شاهین دگراست
وی بارومندا است. آنگاه که عقل همراه و مطیع دل و اساس آن
بر کتاب و حکمت مبتنی باشد، می تواند ابناء بشر را از گمراهی
و ضلالت رهانیده، به راه مستقیم و درستگاری رهنمون گرداند.

علامه اقبال د افغانستان له نظره

برگ وسازما کتاب و حکمت است
این دوقوت اعتبار ملت است
اما آن فلسفه اقبال که جزی از جهان بینی اورا تشکیل میدهد
تاکید بیشتر بر آن دارد، استقلال نفس است. همراه با مبارزه و مجاهده
طبع فعال و وقاد او، که آرام و آرامش نمی خواهد. (۱۱)

ز شرر ستاره جویم ز ستاره آفتابی
سرمنزل ندارم که بمیرم از قراری
دل عاشقان بمیرد به بهشت جاویدانی
نه نوایی درد مندی نه غمی نه غم گساری
(جاویدنامه: ۲۵۵)

اقبال بارومند است پیامبر اولین کسی است که مفهوم کامل
حقیقت جهان را که مبنای کامل فلسفه است به بشریت می آموزد.
عشق به خدامیتواند شالوده فلسفه انسانی و جهانی را پایه گذاری
نماید و اساس این عشق همان خضوع و خشوع و تسلیم کامل به
پیامبر است.

وی میگوید: هر بینش و یا فلسفه ای که جلوه ای از عشق خدا
در آن نباشد یامرده است یا در آستانه مرگ قرار دارد.

می ندانی شور و مستی از کجاست
این شعاع آفتاب مصطفی (ص) است

علامه اقبال د افغانستان له نظره

اقبال حرف برآن است، که برای پی بردن به اسرار عالم وجود آدمی را متوجه خودی اومی سازد، زیرا حقیقت نهایی عالم هستی را در آن می بیند.

از همه کس کناره گیر صحبت آشنا طلب
هم ز خدا خودی طلب هم ز خودی خدا طلب
چون به کمال میرسد فقر دلیل خسروی است
مسند کی قباد را در ته بوری اطلب
(زبور عجم: ۱۶۱)

به باور او خودی یا هستی مستقل حاصل مبارزه طولانی بشر علیه عوامل خارجی و داخلی خرابکارانه وجود اومی باشد، نه یک چیزی مفروض. (۱۲)

دلان رائی پروانه تـاکی
نگیری شیوه مردانه تـاکی
یکی خود را بسوز و خویش تن سوز
طواف آتش بیگانه تـاکی
(پیام مشرق: ۱۹۴)

با بررسی مختصر از اندیشه اقبال به عوامل آن نیز اشاره مینمایم:
بانیکه روش فکری اقبال بر محور فلسفه خودی آن بیشتر تمرکز دارد، از همین روزنه به بررسی عالم اسلام اتکامی نماید. اقبال مسلمان هارا به گذشته تاریخ پرافتخارشان متوجه نموده، از ذلت امروزشان و عوامل آن نیز سخن به میان می آورد.

علامه اقبال د افغانستان له نظره

رزوگار پیشرفت های اسلام در بخش های مختلف زبان زد عام و خاص گردید، بگونه ای که رشک جوامع غیر اسلامی را برانگیخته بود. آثار علمی اندیشمندان اسلامی در اعصار مختلف مبین این موضوع است. مقایسه این پیشرفت ها با وضعیت موجود جوامع اسلامی توجه بسیاری از دانشمندان عالم اسلام را معطوف داشته است. (۱۳)

اقبال از اندیشمندان است که کوشیده در برخی از آثارش به زبان شعر به بررسی علل و عوامل مشکلات جامعه اسلامی و موانع بیداری و پیشرفت آنان پردازد راه کارهای نیز ارائه نموده است.

۱- دوری از آموزه های دینی : اقبال اصلی ترین مانع پیشرفت جامعه اسلامی را دوری آنها از قرآن کریم و آموزه های دینی می داند.

خوار از مهبجوری قرآن شادی
شکوه سنج گردش دوران شادی
ای چوش بنم بر زمین افتاده ای
در بخل داری کتاب زنده ای
(رموز بیخودی: ۲۲)

۲- تفرقه : دیگر از عوامل عقب مانده گی مسلمین تفرقه است.
رشته ی وحدت چو قوم از دست داد
صدگره بر روی کار ما افتاد

ماپريشان در جهان چون اختریم
همدم و بیگانان از یکدیگریم
باز این اوراق را ششیرازه کن
باز آئین محبت تازه کن
(اسرار خودی: ۷۲)

۳- رشد اندیشه ناسیونالیزم و قوم گرایی : باینکه اسلام دین جهان وطنی است. تمام جهان وطن مسلمان است. وحدت جهان اسلام یکی از موضوعات اساسی شعر و تفکر اقبال است. اما یکی از عوامل مانع پیشرفت مسلمانان و یکی از عوامل مهم در عدم توفیق آنان را در وحدت و همبستگی می داند.

نیست از روم عرب پیوندم
نیست پابند نسب پیوندم
(مثنوی: ۱۱۰)

وی معتقد است انسانیت اصل است ملیت و نسب فرع آن :

هنوز از بند آب و گل نرسی
تو گووی رومی و افغانی ام من
من اول آدم بی رنگ و بویم
از آن پس هندی و تورانی ام من

۴- ترک بندگی خدا و پذیرش بندگی غیر : به نظر اقبال نباید انسان مسلمان غیر از خدا پیش کسی دیگر چهر سایبی نماید. در دیدگاه او سلطان و گدایکی است.

علامه اقبال د افغانستان له نظره

به درگاه سلاطین تاجایین چهره سایي ها
بیاموز از خدای خویش ناز کبریاییها
او بندگی دیگران و ترک بندگی خدا را نشانه ای بی بصری
میداند.

آدم از بی بصری بنده گی آدم کرد
گوهری داشت ولی نذر قباد و جم کرد
۵- غرب را آمال خود قرار دادند : یکی از بت های ذهنی ما
در قرن بیستم جاذبه های فریبنده ی دنیای غرب است. وی
هشدار میدهد که نباید فریب جذابیت های غرب خورد.

در غرب گردیدم و هم در عجم
مصطفی نایاب و ارزان بولوب
آن ز خود بیگانه. این مست فرنگ
نان خود می خواهد از دست فرنگ
از فرنگی می خردلات و منات
مومن و اندیشه ای اوس و منات

پیشرفت مسلمانان، در سایه تعالیم قرآن و اهمیت آن به دانش اندوزی
موجب شد، که غریبان در مقاطع از زمان رشک برند. اما بامدد تفرقه ما
و وحدت آنان، این مطلب و ارونه گشته و برق جاذبه های مادی غرب
چشمان برخی از افراد را خیره کرده، سراب آنان را چشمه کوشرمی
پندارند.

درگذر از جلوه های رنگ رنگ
خویش را دریاب از ترک فرنگ
گرمگر غریبان باشی خیبر
روبی بگذار و شیری پیشه گیر
چيست روباهي تلاش ساز و برگ
شیرمولا جوید آزادی و مرگ

اقبال با تحذیر از کسانی که پیوسته در مسیر رسیدن به غرب
و مقاصد معتبر آنان هستند. و می‌خواهند از تمدن و طرز زنده گی آنان
تقلید نموده جوامع خویش را همانند بسازند. وضعیت نادرست
و فریبنده آنان را چنین روشن بیان میدارد.

هم مسلمانان افرنگی مآب
چشمه کوثر بجویند از سراب
ای ز افسون فرنگی بی خبر
فتنه ها در آستین اونگر
از فریب او اگر خواهی امان
اشترانش را ز حوض خود بران

۶- عدم خود باوری : اقبال باورمند است، که شرق اسلامی
هویت واقعی خود را که همانا هویت اسلامی است از دست داده
و باید آن را بازیابد.

ای اسیر رنگ پاک از رنگ شو
مومن خود کافر افرنگ شو

علامه اقبال د افغانستان له نظره

رشته ی سودوزیان در دست توست
آبروی خاوران در دست توست
۷- افراط و تفریط در روابط کشورهای اسلامی بادیای
خارج: اقبال در بین دو پایگاه افراط و تفریط در جامعه های
آسیایی و آفریقایی در برابر غرب پایگاه سومی را اعلام میدارد.
شرق حق را دید و عالم را ندید
غرب در عالم خزید از حق رمید
متعاقباً اعلام میدارد، تسلیم در برابر فرهنگ غرب ذلت است،
بریدن از غرب و طرز تمدن او ماند در رکود است. باید علم و تکنیک
غرب را پذیرفت تا بر عالم تسلط نموده بر طبیعت چیره شویم.
علم از سامان حفظ زنده گی است
علم از اسباب تقدیم خودی است
علم و فن از پیش خیزان حیات
علم و فن از خانه زادان حیات
۸- نابرابری های اجتماعی در جوامع اسلامی : اقبال
نابرابری های اجتماعی در جوامع مسلمانان را نیز از عوامل عقب
مانده گی به شمار می آورد.

فرد را ربط جماعت رحمت است
جوهر او را کمال از ملت است
توانی با جماعت یاریش
رونق هنگامه احرار یاریش

علامه اقبال د افغانستان له نظره

فردمیگی — زملت — احمترام
ملت از افراد می یابد نظام
به نظر اقبال شکوه و عظمت اهل دین و ملت بدون جمعیت
و وحدت و همدلی امکان پذیر نمی باشد. باید در نقطه قوت که
همانا وحدت است یکجا میشود.

اهل حق را زنده گی از قوت است
قوت هر ملت از جمعیت است
قوت دین از مقام وحدت است
وحدت ارمشهود گردد ملت است

اقبال وحدت را مایه حیات و یکی از اسباب قوام زنده گی مسلمین
میداند. متأسفانه هنوز که ما در آستانه قرن بیست و یکم هستیم
اختلافات بین ملل اسلامی به اوج خود رسیده است، که باتداوم این
وضعیت هیچ گاهی نمیتوان ایده اقبال را در اصلاح جامعه و کنار هم
قرار گرفتن حس نمود. در حالیکه وی قوام زنده گی کائنات بخصوص
مجامع اسلامی را در شیرازه نمودند و وحدت میداند. (۱۴)

برگ و ساز کائنات از وحدت است

اندرین عالم حیات از وحدت است

اقبال باتأسی به قرآن کریم مسلمانان را به وحدت دعوت میکند
و همه ای آنان را دارای یک اصل و ریشه می داند. و به جز اسلام هیچ
مرز و بوم دیگری را به رسمیت نمی شناسد. اقبال معتقد بر این است

علامه اقبال د افغانستان له نظره

که توحید و رسالت حضرت محمد «ص» را تضمین کننده اتحاد مسلمانان و مایه حیات و همنوایی امت اسلامی می داند.

نتیجه :

علامه اقبال لاهوری، سیاستمدار، فیلسوف، ادیب، اندیشمند و شاعر سرگ پاکستانی یکی از افراد است که می کوشید جوامع اسلامی را با حیایی تفکر اسلامی در میان آنان، از خواب غفلت بیدار کند. عزت، آزاده گی، همت دانش اندوزی را به آنان پیش از پیش برگرداند. او بر این باور است دوری از آموزه های قرآنی، پرداختن به حسب و نسب، مرزبندیهای جغرافیایی، تفرقه مسلمانان، بیگانه پرستی... از جمله عوامل ضعف جوامع اسلامی به شمار میرود.

اقبال راه برگشت به عزت را، در بازگشت به خود، دانش اندوزی، آشنایی با حیلله های غرب و دوری از آنها، ایجاد فکر اسلام وطنی و ترک مسایل ناسیونالیزم ملی و منطقه ی را، از جمله راهکارهای جهت مقابله با عبور از ضعف جوامع اسلامی بر می شمارد. راهکارهایی که همه در گرو بازگشت به دین و احیای تفکر اسلامی میسر است.

علامه اقبال د افغانستانو له نظره

سرچشمه ها:

- ۱- قرآن کریم.
- ۲- لاهوری، محمد اقبال. (۱۳۸۶). کلیات اشعار، به کوشش عبدالله اکریان زاد، تهران، چاپخانه الهام.
- ۳- محقق، اسدالله. (۱۳۸۸). علامه اقبال در ادب فارسی و فرهنگ افغانستان، تهران، چاپخانه الهام، ص ۲.
- ۴- نظامی، برهان الدین. (۱۳۹۰). نگاهی به جهان بینی علامه اقبال لاهوری، تیزماستری آماده چاپ، ص ۸.
- ۵- حسن زاده، فرهاد. (۱۳۷۹). چراغ لاله. نشر کتابهای قاصدک، تهران، ص ۱۶.
- ۶- حسن زاده، هما اثر، ص ۱۸.
- ۷- فریده نی، محمد حسین. (ب ت). نوای شاعر فردا و اسرار خودی و رموز بیخودی، انتشارات موسسه مطالعات و تحقیقات فرهنگ، ص ۳۳.
- ۸- مقدم صفیاری، شهین دخت (۱۹۸۹م). نگاهی به اقبال، ناشر: پرفسور شهرت بخاری، لاهور، ۲۶۵.
- ۹- مقدم صفیاری، همان اثر، ص ۲۶۸.
- ۱۰- شهین دخت، نگاهی به اقبال، ص ۲۶۹.
- ۱۱- مقدم صفیاری، همان اثر، ص ۲۷۵.
- ۱۲- نظامی، نگاهی به جهان بین علامه اقبال لاهوری، همان اثر، ص ت.
- ۱۳- جهان بنی علامه اقبال لاهوری، همان اثر، ص د.
- ۱۴- نظامی، همان اثر، ص، ص.

***

علامه اقبال ته!

کوزېږي چې د زړه تل ته خبره د اقبال
د روح له سازه جوړه ده سندرې د اقبال

هوسی یې له زمیو نه خراج اخلي په زور
لري څه شاهیني مزاج کوتره د اقبال (۱)

هندارې له ډبرو، زر له خاورو شول ارزان
خو لا هم ده ابداره مرغلره د اقبال

موجونه یو که څو، یو به که نه څو نه به یو (۲)
بس دغه زنده گي ده له نظره د اقبال

^۱ د ډاکټر اقبال هغه مشهور بیت ته اشاره ده، چې:

سرزمینی کبک او شاهین مزاج

آهوی او گیرد از شیران خراج

^۲ دامسره هم د اقبال دیوې رباعی ژباړه ده، هغه چې وایي:

ساحل افتاده گفت: «گر چه بسی زیستم

هیچ نه معلوم شد، آه! که من چیستم؟»

موج ز خود رفته ای تیز خرامید و گفت:

«هستم اگر می روم، گر نرم نیستم»

علامه اقبال د افغانانو له نظره

له ستوريو هاغې خوا نور هم شته جهان (۱)
همت د الوت څاڅي له وزره د اقبال

روان چې دی ترې وړاندې پير د بلخ څراغ په لاس
منزل به خود جاريري له سفره د اقبال

لمرونه يې ليدي و و په زړه کې د ذرې
زرگونه ستوري بل دي له شره د اقبال

تندی وړياندې مات شي د غاصب او د جابر
غرض پر آينونو نه کاږېره د اقبال

شاعر دی نرموي پنجه له خدايه سره هم (۲)
توبه چې حوصله ده څومره ستره د اقبال!

د خپل زړه په سپين يې خپلې اوښکې وخورې
خبره خو به خود وي مرغله د اقبال

---

^۱ د اقبال يوه اردو شعر ته اشاره ده، چې وايي:

«ستارو سی اکھی جهان اور بهی هی»

^۲ د «شکوه» په نوم د اقبال يوه مشهور اردو نظم ته اشاره ده.

د اقبال لاهوري په مزار

د غیرتونو د ننگونو د کاروان سلالاره
د ملتونو د نبضونو خبرداره یاره

هغه چې تا ورته د ټولې ایشیا زړه وایه
خه ترې خبر یې؟ چې په هاغه ملت خه تېرېږي؟
سلگۍ سلگۍ دی، ساندي ساندي دی، سنگر سنگر دی
د (فاتح هند) د بچو شپې په وېرانه تېرېږي

ای کاش چې تا هاغه (خود دار) ولس لیدلای شوای لږ
هغه چې (ورکړه) یې کوله نن له نورو غواړي
هغه سپرلی سپرلی جنت جنت وطن اقباله!
لمبې پرې بلې دي دوزخ دوزخ تنور تنور دی

یادونه:

دغه نظم ارواښاد عبدالمنان «ملگری» ډېر کلونه پخوا د
علامه اقبال پر مزار د حاضرې پر وخت لیکلې و، چې په
دغه غونډه کې د شکیب له خوا وړاندې شو.

عبدالاحد منگل

علامه اقبال ته !

د نړۍ د غورځنگونو نوي بڼې دى
ځكه نوي دى تر نويو لاسونو دى

د دې نوي گلستان ماليار د گلو
لا تر اوسه د سرود سخن دريږي دى

كه په توره او قلم شاه احمد شاه دى
اقبال هم د وجودي دنيا سيماب دى

څه بڼه او څه انداز يې دى د بڼو
په توران ، ايران ، هندو بنگال كې ناب دى

اقبال وايي چې ملت افغان دل است
دل هم است خو د اسيا د باغ گلاب دى

كه په لاس يې زولني په زړه زخمى دى
رقيب پوه دى چې دې كلي ارباب دى

علامه اقبال د افغانستان له نظره

هر دشمن چې ورته نېغ په بد کتلي
تېنې تېدلی له میدان په شتاب دی

که تپه د یوسفزی ملالی سر ده
خه یې کرم چې په حجره کې مات رباب دی

ساقی نشته میخانه ده بې مطربه
هسې پاتې په مینا کې زور شراب دی

نه خمار د میو مست دی په محفل کې
نه په اور سوځلی سور رنگ د عناب دی

هر رقیب چې د دې ښکلو جلال اخلي
دغه خیال یې دی محال معلوم چې خواب دی

هر یو اصل په خپل اصل پسې درومي
دا منگل هسې تشویش کړي چې بې تاب دی

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ
الحمد لله رب العالمين والصلاة والسلام على سيدنا محمد وآله الطيبين الطاهرين

في شهر ربيع الثاني سنة ١٤٢٥ هـ
بمدينة مكة المكرمة

بسم الله الرحمن الرحيم
الحمد لله الذي هدانا لهذا هذا كنا كنا لن ندر

الحمد لله الذي هدانا لهذا هذا كنا كنا لن ندر
الحمد لله الذي هدانا لهذا هذا كنا كنا لن ندر

الحمد لله الذي هدانا لهذا هذا كنا كنا لن ندر
الحمد لله الذي هدانا لهذا هذا كنا كنا لن ندر

الحمد لله الذي هدانا لهذا هذا كنا كنا لن ندر
الحمد لله الذي هدانا لهذا هذا كنا كنا لن ندر

الحمد لله الذي هدانا لهذا هذا كنا كنا لن ندر
الحمد لله الذي هدانا لهذا هذا كنا كنا لن ندر

الحمد لله الذي هدانا لهذا هذا كنا كنا لن ندر
الحمد لله الذي هدانا لهذا هذا كنا كنا لن ندر

الحمد لله الذي هدانا لهذا هذا كنا كنا لن ندر
الحمد لله الذي هدانا لهذا هذا كنا كنا لن ندر

الحمد لله الذي هدانا لهذا هذا كنا كنا لن ندر
الحمد لله الذي هدانا لهذا هذا كنا كنا لن ندر

علامه اقبال د افغانانو له نظره

د انځورونو البوم

سفیر سید ابرار حسین د غونډې پرانسته کوي

اکادميسين سلیمان لایق لیکوال او شاعر

علامه اقبال د افغانستان له نظره

استاد حبيب الله رفيع ليكوال او مؤرخ

څېړنوال عبدالشکور قیومی څېړونکی او لیکوال

علامه اقبال د افغانانو له نظره

پوهندوی عادلہ انوری د ښوونې او روزنې پوهنتون استاده

څېړندوی رفیع الله نیازی لیکوال او څېړونکی

علامه اقبال د افغانانو له نظره

سرمحقق محمد اصف گلزاد لیکوال او څېړونکی

پوهندوی صحرا علیزی د ښوونې او روزنې پوهنتون استاده

علامه اقبال د افغانانو له نظره

ډاکټر احسان الله درمل شاعر او ليکوال

څېړنوال عبدالمتين مونس ليکوال او څېړونکی

علامه اقبال د افغانستان له نظره

څېړنوال عبدالظاهر شکیب لیکوال

عصمت الله بهیر لیکوال او شاعر

علامه اقبال د افغانستان له نظره

نصرت الله ساپي شاعر او ليكوال

اخترمنير فرهنگي او مطبوعاتي كونسلا

علامه اقبال د افغانستان له نظره

د غونډې گډونوال

د غونډې يوه څنډه

**Get more e-books from www.ketabton.com
Ketabton.com: The Digital Library**